

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ.....	29
1.1. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – гарантія права громадян на соціальний захист у разі тимчасової втрати працездатності.....	29
1.2. Поняття і суттєві ознаки загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.....	57
РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ І СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН ІЗ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ	
2.1. Сутність правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.....	143
2.2. Система суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.....	159
РОЗДІЛ 3. ОБ'ЄКТ, ЗМІСТ І ГЕНЕЗА ПРАВОВІДНОСИН ІЗ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ	
3.1. Об'єкт і зміст правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.....	183
3.2. Підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.....	194
ВИСНОВКИ.....	212
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	219

ВСТУП

Одним з найважливіших за значимістю об'єктів соціального захисту громадян є їх здоров'я, що багато в чому визначає міру їх адаптації до економічної ситуації, що зазнає постійних змін. Не випадково ст. 49 Конституції України та Преамбула Основ законодавства України про охорону здоров'я право на охорону здоров'я визнають природним невід'ємним і непорушним правом кожного. Суспільство й держава, відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень їх здоров'я, забезпечують у діяльності держави пріоритетність охорони здоров'я, поліпшення умов праці, навчання, побуту й відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, удосконалення медичної допомоги й запровадження здорового способу життя. Вагому роль у цьому покликано відіграти загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Однак розуміння природи, суті, принципів і функцій цього соціально-правового явища як у нормотворців, так і в правозастосувачів є достатньо розмитим, суперечливим і поверхневим, що неминуче відбивається на спрямованості і змісті реформ, що мають місце в цій сфері. За таких обставин надзвичайно важливе значення набуває встановлення перспективних напрямків правового регламентування цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення, що неможливо без поглиблення теоретичних уявлень про правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, про їх зміст, суб'єкти, об'єкти, підстави виникнення, зміни і припинення.

Науково-теоретичним підґрунтям проведеного дослідження послужили наукові праці таких правознавців, як В. В. Андріїва, О. С. Арсентьева, М. І. Боднарук, Н. Б. Болотіна, Г. В. Єфремова, О. Д. Зайкін, Р. І. Іванова, О. Є. Мачульська, О. В. Москаленко, С. М. Прилипко, В. Д. Роїк, А. М. Слюсар, С.

М. Синчук, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, Л. П. Шумна, О. М. Ярошенко та ін. Важливість та актуальність указаної проблеми, а також теоретична і практична цінність її вирішення зумовили вибір теми дипломної роботи.

Мета дипломної роботи полягає в науковому опрацюванні правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності шляхом з'ясування їх юридичної природи, визначення місця в системі організаційно-правових форм соціального забезпечення осіб, які тимчасово втратили працездатність, в окресленні основних тенденцій розвитку й сучасного стану правової регламентації відносин у досліджуваній сфері, у виявленні проблем, що виникають при їх урегулюванні, та в опрацюванні конкретних пропозицій щодо їх вирішення.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити відповідні завдання:

- розкрити природу загальнообов'язкового державного соціального страхування як гарантії права громадян на соціальний захист у разі тимчасової втрати ними працездатності;
- сформулювати дефініцію правової конструкції «загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності»;
- виокремити суттєві ознаки вказаного виду соціального страхування й показати їх змістовне наповнення;
- з'ясувати сутність правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- провести систематизацію суб'єктів розглядуваних правовідносин;
- охарактеризувати об'єкт соціально-страхових правовідносин у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- установити зміст досліджуваного виду правових відносин;
- окреслити підстави виникнення, зміни і припинення соціально-страхових правовідносин у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Об'єкт дослідження - правові засади функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності як організаційно-правової форми соціального забезпечення в Україні.

Предмет дослідження - правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

У роботі використано загального діалектичний підхід (підрозділи 1.1.), порівняльно-правовий метод (підрозділи 1.1., 3.2.; 3.3.), логіко-семантичний метод, метод сходження від абстрактного до конкретного (підрозділи 1.2.; 2.1.), структурно-функціональний (підрозділ 2.2.), методи моделювання і прогнозування (підрозділи 1.2.; 2.2.; 3.1.).

Результати дипломної роботи викладені на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства», яка відбулася 8-9 грудня 2017 року.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

1.1. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – гарантія права громадян на соціальний захист у разі тимчасової втрати працездатності

Права людини є складним, багатомірним і постійно еволюціонуючим соціальним явищем. Протягом усієї історії розвитку суспільства й держави їх вплив на всі об'єкти й фактори дійсності був суттєвим. Вони визначали сутність, зміст прав, їх цінність і процес функціонування. Часто саме боротьба за них, за все нові й нові ступені свободи ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті тих чи інших країн, вела до нового осмислення ролі індивіда в його взаєминах із суспільством і державою. Як справедливо заявляє С. П. Мороз, нове розуміння прав людини – якісний стрибок у юридичному пізнанні. Історія розвитку ідеї про них – це передусім історія юридичних теорій і нових понять, що формуються на їх підставі й містять у собі проблему прав людини. [1, с. 14]. Різним рівням історичної генези відповідали свої уявлення про права особи. Саме ці уяви і знаходили свій прояв у праві, закріплюючись у нормотворчості і правозастосуванні, стверджуючись у політиці й економіці. Від них значною мірою залежав правовий статус особи, її роль і цінність у соціумі. Отже, категорія «права людини» є глибинною, первинною природною основою буття людини в суспільстві. Розглядуване явище – це не подарунок держави, а продукт розвитку матеріальних відносин самих індивідів.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. Верховною Радою України від імені Українського народу, у ст. 3 проголосила, що людина, її

життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [2]. Забезпечення прав та свобод людини і громадянина проголошено змістом і метою діяльності держави, яка Держава відповідає перед ними за свою діяльність. Утвердження й гарантування цих прав і свобод – головний обов'язок держави. Конституційний Суд України у мотивувальній частині Рішення №2-рп/2016 від 1 червня 2016 р. у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу вказує, що держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження й забезпечення прав і свобод людини, повинна не тільки утримуватися від їх порушень чи непропорційних обмежень, а й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. Із цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають гарантувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, і створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини [3].

П. М. Рабінович пропонує права людини розглядати як певні можливості, необхідні для її існування й розвитку в конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлені досягнутим економічним, духовним і соціальним рівнем розвитку людства і мають бути загальними й рівними для всіх людей [4, с. 7]. Це соціальна спроможність особи вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення власних різносторонніх матеріальних і духовних потреб шляхом користування певними соціальними благами у встановлених правових межах.

Соціальні права полягають у тому, що у визначених законом випадках держава гарантує надання достатнього забезпечення громадянам, які в силу об'єктивних обставин позбавлені можливості працювати й отримувати доходи від реалізації здатності до праці, а також допомогу сім'ї у зв'язку з народженням і вихованням дітей. За словами О. В. Бермічевої, ці права мають такі характерні ознаки: а) вимагають від уряду активного втручання для створення умов, необхідних для їх реалізації; б) належать окремим особам і

реалізуються ними; в) мають велике значення для їх носіїв [5, с. 71]. Отже, соціальні права – це загальновизнані стандарти прав людини в соціальній сфері, що передбачають створення державою належних умов життя, за яких кожен має право вільно підтримувати й розвивати свою людську сутність. М. В. Баглай виходив із того ж, наголошуючи, що недоторканим принципом демократичного суспільства є те, що кожен зобов'язаний забезпечувати своє існування сам. Але в будь-якому соціумі живуть люди, які від народження, в силу хвороби або старості не в змозі цього робити. Недостатньо підприємливі люди, самотні жінки, інваліди, багатодітні сім'ї часто стають нужденними, працевдатні люди потребують догляду й лікування і т.д. Суспільство не повинно кидати таких людей на поталу долі, а тому створює державну систему їх забезпечення матеріальними благами за свій рахунок. Кожен має пам'ятати, що він теж може опинитись у скрутному становищі й коли йому буде потрібна загальна підтримка [6, с. 216, 217]. Праву належить не лише окреслювати межі індивідуальної свободи й регламентувати діяльність державних органів, а й гарантувати людям певний мінімум добробуту, завдяки якому кожен мав би можливість не лише існувати на фізичному рівні, а й духовно вдосконалюватись. Цей підхід повністю відповідає приписам Загальної декларації прав людини 1948 р. [7], у якій зазначено, що кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності й вільного розвитку її особистості в економічній, соціальній і культурній сферах за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва відповідно до структури й ресурсів кожної держави (ст. 22); кожен має право на життєвий рівень (включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування), необхідний для підтримання здоров'я й добробуту його самого і його сім'ї, а також право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від нього обставини (ст. 25). Лише на фундаменті соціальних прав може засновуватись і

практично функціонувати правова демократична соціальна держава, яка Конституцією України визнається головним орієнтиром розвитку держави.

У Конституції України знайшло відбиття достатньо широке коло соціальних прав людини і громадянина на працю (ст. 43), відпочинок (ст. 45), соціальний захист (ст. 46), охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування (ст. 49), охорону сім'ї, дитинства, материнства й батьківства (ст. 51), освіти (ст. 53) та ін.

Одним із центральних і загальновизнаних у системі соціальних прав громадян є право на соціальний захист, вимога якого втілена в ратифікованих Україною міжнародних актах: Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [8] (ратифікований Українською РСР 19 жовтня 1973 р. [9]), Європейській соціальній хартії (переглянутій) від 3 травня 1996 р. [10] (ратифікована 14 вересня 2006 р. [11]), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [12] (ратифікована 17 липня 1997 р. [13]), а також у численних документах МОП і рішеннях Європейського суду з прав людини. Так, у ст. 12 ЄСХ(п) зазначається, що держава зобов'язана підтримувати функціонування системи соціального забезпечення, її задовільний рівень, докладати зусиль для її поступового посилення та ін.

Конституційний Суд України у мотивувальній частині Рішення №9-рп/2009 від 28 квітня 2009 р. у справі про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін [14] дійшов висновку, що соціальний захист пов'язується з неможливістю мати заробіток (трудовий дохід), його втратою чи недостатнім рівнем життєвого забезпечення громадянина і непрацездатних членів його сім'ї. Відповідне поняття трактується у 2-х основних аспектах: (а) широкому – як діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування й розвитку повноцінної особи, на виявлення й нейтралізацію негативних чинників, що впливають на особу, на створення умов для її самовизначення й утвердження в житті і (б) вузькому – як сукупність економічних і правових

гарантій, що забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян і досягнення соціально прийняттого рівня його життя.

Суть права на соціальний захист, на думку І. Я. Сенюти, полягає в тому, що держава гарантує громадянам, які втратили здатність чи можливість працювати й отримувати доходи від праці надання достатніх засобів на прожитковий мінімум, а також допомогу сім'ї у зв'язку з народженням і вихованням дітей, медико-соціальну допомогу громадянам, які страждають соціально значимими захворюваннями, що становлять небезпеку для оточуючих [15, с. 175].

В. А. Рудик охарактеризувала юридичні властивості права людини на соціальний захист (зміст, обсяг і межа) в такий спосіб:

а) зміст – це сукупність закріплених у соціально захисному законодавстві правомочностей, що забезпечують можливість задоволення матеріальних потреб людини в разі настання соціального ризику. Усі правомочності об'єднуються у 2 комплексні елементи – право на соціальне забезпечення і право на соціальне допомогу. Перше реалізується або в системі соціального страхування за рахунок соціально-страхових коштів, або в системі державного соціального забезпечення, що здійснюється на спеціальних умовах, визначених законом, за рахунок коштів Державного бюджету; друге реалізується поза зв'язком з трудовою діяльністю й пов'язане або з поняттям «нужденність», або з особливим статусом особи;

б) обсяг становить собою кількісну сторону права особи на соціальний захист, що визначається за допомогою певних одиниць виміру (кількість благ, розмір пенсії, допомог, кількість пілг тощо);

в) межа – поєднання правових (юридичних) і соціально-економічних меж. Юридичні межі полягають у чіткому закріпленні прав та обов'язків правомочної особи, в кількості наданих державою матеріальних благ, підстав та умов їх отримання. Економічні межі залежать від економічної забезпеченості держави, фінансових можливостей її та інших суб'єктів фінансування соціальної сфери [16, с. 175].

Із ліквідацією радянської соціально забезпечувальної системи і з проголошенням незалежності України постала проблема формування нової концепції соціального захисту громадян. І якщо формально юридичні – соціальні права нині закріплені на вищому конституційному рівні, то проблема їх реалізації й захисту вимагає єдиного підходу, що видиться надзвичайно важливим у ситуації, коли органи державної влади (особливо її законодавча гілка) нерідко вдаються до суто популістських рішень соціальних проблем за допомогою не забезпечених фінансово законодавчих актів, які в більшості випадків є відображенням глибоко вкорінених у масовій свідомості уявлень радянського історичного періоду про роль держави в соціальному захисті населення.

У кінцевому підсумку нині йдеться, як справедливо заявляє С. О. Верланов, про вибір між 2-ма концепціями гарантування соціальних прав людини в Україні: (а) класичною ліберальною, яка передбачає мінімальну участь держави в соціальній допомозі, що виключає юридично зафіксовані в Конституції соціальні обов'язки держави перед громадянином, а також стимулює, по можливості, розвиток державних і комерційних соціальних програм, і (б) концепцією соціально орієнтованої свободи громадян у соціальній правовій державі. Таке розуміння соціальних прав передбачає закріплення за державою кореспондуючих їм юридичних обов'язків з метою підтримання певного рівня соціальної захищеності всіх членів суспільства, що є природною умовою гідного життя й вільного розвитку кожного. Термін «гідність» у цьому випадку нібито інтегрується у концепцію соціальної держави; захист же людської гідності виступає вже не певною альтернативою для соціальних прав у їх традиційному розумінні як прав так званого другого покоління, а навпаки, соціальні права розглядаються як конституційний інститут забезпечення гідного життя людини [17, с. 42, 43].

Саме другий підхід втілено у ст. 3 Конституції, де зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини, їх гарантії

визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Статті 21 і 22 Основного Закону закріплюють принципи невідчужуваності, невичерпності й непорушності цих прав і свобод. Не розмежовуючи права різних поколінь, фіксуєчи однакове їх значення, держава та її органи зобов'язані гарантувати усі їх без винятку й нести відповідальність перед своїми громадянами незалежно від того, про дотримання й захист яких саме прав ідеться. Усі основні права людини, в тому числі й соціальні, є невідчужуваними, мають на меті утвердження її гідності і свободи, духовних і моральних засад.

Як наголошують автори підручника «Право соціальне забезпечення в Україні» за редакцією О. М. Ярошенка, для сучасної України характерно, що реформи відбуваються надто болуче. Найважливіші соціальні досягнення практично виявилися ліквідованими: зведені до мінімуму гарантії у сфері праці й зайнятості, спостерігається зростання безробіття, на порядку денному стоїть питання все більшого зубожіння населення, зростають ціни, дорожчає медичне обслуговування, виникають проблеми матеріального забезпечення осіб похилого віку, загострюються суперечності між багатими й бідними [18, с. 19]. Реформаторську за своєю суттю роль у цих умовах покликано зіграти якісне оновлення законодавства, на підставі якого мають покращитися правове регулювання й гарантованість реалізації багатьох соціальних прав людини, у тому числі й конституційного права на соціальний захист.

Є. В. Білозьоров, комплексно проаналізувавши спеціальну науково-теоретичну літературу, з-поміж ознак, притаманних гарантіям прав та свобод людини і громадянина, виділяє: (а) нормативну визначеність – ці гарантії зазначені в текстах нормативно-правових актів; (б) доцільність – їх властивість забезпечувати процес реалізації прав і свобод особи; (в) системність – їх узгодженість і взаємопов'язаність між собою; (г) фундаментальність – закріплення ними основних прав і свобод людини; (г) універсальність – зазначені гарантії впливають на всі сфери суспільного життя конкретної держави; (д) стабільність – вони існують постійно й використовуються суб'єктами правовідносин; (е) забезпеченість державою, яка створює умови для

реалізації гарантій прав і свобод, а в разі їх порушення застосовує заходи примусу; (є) пріоритетність – закріплення цих гарантій в одному з перших розділів Конституції, а також у міжнародних актах; (ж) індивідуальність – їх поширення на конкретну особу за певних обставин; (з) загальність – належність гарантій прав і свобод усім індивідам, незалежно від віку, статі, громадянства тощо [19, с. 31, 32].

Система гарантій права людини на соціальний захист – це нормативно визначена, організаційно оформлена й забезпечена державою сукупність взаємопов'язаних умов, способів і засобів, що забезпечують якомога реальніше й повніше здійснення особою цього конституційного права у випадку настання юридично значимого соціального випадку. Без указаних гарантій це право перетворюється на намір (побажання) у відповідній царині, не має ніякої практичної цінності ні для окремої людини, ні для суспільства загалом.

В. А. Рудик соціальний захист, право на нього та його гарантії пов'язує з настанням соціального ризику. Словосполучення «страховий випадок» правник вживає тільки побіжно, не роблячи спробу ні розкрити його зміст, ні співвіднести з категорією «страховий ризик» [16, с. 31, 32]. Такий підхід, вважаємо, суперечить чинному законодавству: адже за ст. 11 Основ (а) страховий ризик – це обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування й потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, а (б) страховий випадок – подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [20]. До страхових випадків належать: тимчасова непрацездатність, вагітність та пологи, інвалідність, хвороба, досягнення пенсійного віку, смерть годувальника, безробіття, соціальні послуги та інші матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання тощо. Характеристика таких випадків, умови надання

соціальних послуг, види й розміри матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням визначаються законами України, іншими нормативно-правовими актами, які містять норми щодо останнього. Так, за ст. 22 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» допомога по тимчасовій непрацездатності надається застрахованій особі в разі настання в неї одного зі страхових випадків: а) тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві; б) необхідності догляду за хворою дитиною; в) потреби догляду за хворим членом сім'ї, за дитиною віком до 3-х років або дитиною-інвалідом віком до 18 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною; г) карантину, накладеного органами санітарно-епідеміологічної служби; д) тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу; е) протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства; є) перебування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм [21].

Основною гарантією права особи на соціальний захист у разі тимчасової втрати нею працездатності є загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Стаття 1 Основ формулює загальне визначення конструкції «загальнообов'язкове державне соціальне страхування»: це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі – Закон), що визначає правові, фінансові й організаційні засади

загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю, пологами, нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, охороною життя і здоров'я, пропонує таку дефініцію розглядуваного явища: це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати й надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

Д. О. Єрмоленко доводить, система соціального страхування включає економічний і правовий аспекти. Перший полягає в тому, що соціальне страхування становить собою частину прибутків підприємств і суб'єктів підприємницької діяльності, призначених для соціального забезпечення працівників у випадках, передбачених законодавством. Тому воно нерозривно пов'язане з розвитком економіки, зміцнення якої прямо впливає на збільшення прибутків підприємства й відрахування коштів на соціальне страхування. Останнє, у свою чергу, впливає на підвищення ефективності господарської діяльності підприємства шляхом поліпшення матеріального становища його працівників. Це не добродійна форма матеріального забезпечення непрацездатних, а спосіб створення необхідних економічних передумов для збереження працездатності економічно активної частини населення, а в необхідних випадках – матеріального забезпечення при втраті працездатності. Другий – у тому, що таке страхування становить собою встановлену державою й регульовану нормами права систему соціального захисту працездатних і непрацездатних громадян при настанні передбачених законодавством страхових випадків. На думку правознавця, соціальне страхування слід визначити як основне джерело й одну з форм матеріального забезпечення громадян у разі хвороби, нещасного випадку, а також у старості шляхом перерозподілу коштів від працездатних – непрацездатним, побудоване на принципі солідарності поколінь і нерозривно пов'язане з трудовою діяльністю людини в господарському комплексі держави [22, с. 124, 125].

О.В. Москаленко розкриває зміст таких істотних ознак загальнообов'язкового державного соціального страхування: (а) це організаційно-правова форма соціального забезпечення; (б) воно становить собою сукупність економічних, організаційних і правових заходів; (в) створюється й гарантується державою; (г) спрямовано на компенсацію або мінімізацію наслідків погіршення матеріального й соціального становища громадян; (д) основними його суб'єктами є працівники, а в передбачених законом випадках інші категорії громадян; (е) його об'єктом виступає страховий випадок – хвороба, втрата працездатності, годувальника, безробіття з незалежних від громадянина обставин, старість та ін.; (є) реалізується за рахунок страхових фондів; (ж) джерела соціально-страхових коштів – це обов'язкові страхові внески роботодавців, громадян, а також інші джерела надходжень, передбачені законом; (з) соціально-страхові кошти не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню й використовуються тільки за цільовим призначенням [23, с. 74].

За характером юридичних норм юридичні гарантії особи поділяються на матеріальні і процесуальні. Закріплюючи у відповідних правових нормах перші – нормативні приписи, що мають на меті створити сприятливі юридичні умови для ефективного здійснення кожною особою своїх прав і свобод, – держава водночас визначає конкретні форми й механізми їх реалізації й захисту, закріплюючи їх у процесуальних нормах і утворюючи, таким чином, процесуальні гарантії реалізації й захисту прав і свобод. Ці нормативно-правові гарантії становлять собою головні принципи суспільного устрою, загальнообов'язкові правила поведінки суб'єктів суспільних відносин – держави, її органів і посадовців, громадських організацій, окремих індивідів, яким вони повинні слідувати для створення належних умов ефективної реалізації прав, попередження будь-яких порушень останніх, а у випадках їх порушення – для захисту й відновлення. Другі – це законодавчо встановлені специфічні юридичні засоби процедурного забезпечення реалізації норм, закріплюючих матеріальні гарантії прав, що потребують певного порядку

втілення. Ці гарантії служать формою забезпечення відповідних матеріальних гарантій, визначають конкретні шляхи й методи їх здійснення за певних життєвих ситуацій.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування є матеріальною гарантією права на соціальний захист, адже його головна суть зводиться до того, що за ним застрахована особа в разі настання страхового випадку отримує за рахунок страхувальника від страховика матеріальне забезпечення. Кошти, що надходять до Фонду від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, повинні забезпечувати: а) виплату застрахованим особам матеріального забезпечення й надання соціальних послуг; б) створення резерву коштів Фонду в розмірі суми, необхідної для виплати всіх видів матеріального забезпечення, страхових виплат у розрахунку не менш як на 5 календарних днів; в) фінансування витрат на утримання й забезпечення діяльності Фонду, його робочих органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, матеріальне й соціально-побутове забезпечення його працівників, розвиток і функціонування інформаційно-аналітичних систем Фонду; г) фінансування заходів з профілактики страхових випадків. Провідним є перший напрямок, решта ж щодо нього – другорядними, спрямованими на його реалізацію.

За функціональним призначенням система юридичних гарантій включає гарантії реалізації прав та гарантії їх захисту. На думку О. В. Малька й М. І. Матузова, до першої групи належать: (а) межі прав і свобод, їх конкретизація в законодавстві; (б) конституційно-правові принципи статусу особи; (в) юридичні факти, з якими пов'язується володіння ними й безпосереднє користування; (г) процесуальні форми реалізації; (д) заходи заохочення і стимулювання правомірної поведінки; (е) юридичні обов'язки. Другу групу становлять: (а) юридична відповідальність винних за порушення прав і свобод; (б) конституційний контроль і нагляд та його процесуальні форми реалізації; (в) засоби попередження і профілактики порушень прав та свобод індивіда та ін. [24, с. 316]. Погоджується із цією позицією і В. Ф. Сіренко, який розрізняє

юридичні гарантії реалізації й гарантії охорони обов'язків, прав і свобод, де першочергове завдання він відводить забезпеченню повного й ефективного здійснення останніх. Це досягається шляхом закріплення у правових нормах основних прав і свобод, їх конкретизацією в чинному законодавстві через процесуальні форми реалізації й заходи їх заохочення. Юридичні гарантії охорони прав і свобод громадян забезпечуються шляхом закріплення у правових нормах: (а) конституційного контролю й нагляду; (б) заходів захисту й міри відповідальності винних за порушення прав і свобод громадян; (в) процесуальних форм охорони; (г) засобів попередження і профілактики порушень прав та свобод громадян [25, с. 58].

Не можна стверджувати, що інститут загальнообов'язкового державного соціального страхування повністю позбавлений охоронних норм. К. В. Гончарова висловлює твердження, з яким ми повністю солідарні. Вона підкреслює, що суспільство й окремі його соціальні групи не в змозі функціонувати без контролю й нагляду за поведінкою своїх членів. Відповідні дії з боку оточуючих – невід'ємна риса буття. При всій багатоманітності, різній спрямованості й інтенсивності впливу на конкретну особу, на інших індивідів, соціальні групи й на соціум у цілому за звичайних нормальних умов нагляд і контроль мають одну загальну мету – впорядкувати їх взаємодію, зробити її більш окресленою, прогнозованою й підтримати правила суспільного співжиття. За підтримкою цих правил мета нагляду й контролю – забезпечити певний порядок у соціальній взаємодії людей, попередити й усунути його порушення. Ефективність контрольно-наглядової діяльності безпосередньо пов'язана з легітимністю державної влади або уповноважених нею органів. Її другорядними умовами є тяжкість покарання і ступінь невідворотності його реального застосування. [26, с. 79].

Розділ III Основ об'єднує правові приписи, що стосуються повноважень і функцій Наглядової ради Фонду, нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, обсягу й засобів цього нагляду. Що стосується засобів нагляду, тут держава займає таку позицію:

– якщо страховиком прийнято рішення з порушенням страхового законодавства або страхувальник не виконує його вимог, центральний орган виконавчої влади вказує на допущені порушення і встановлює строк для їх усунення. Якщо протягом нього страховик або страхувальник не усуне порушення, незаконне рішення скасовується центральним органом виконавчої влади з наступним відшкодуванням збитків за рахунок страховика або страхувальника. У двотижневий термін страховик або страхувальник можуть оскаржити рішення центрального органу виконавчої влади в суді;

– центральний орган виконавчої влади може вимагати скликання засідання правління цільового страхового фонду. Якщо ця вимога не буде виконана, цей центральний орган може сам скликати і провести засідання правління цільового страхового фонду. За невиконання своїх обов'язків за рішенням цього центрального органу члени правління цільового страхового фонду можуть бути позбавлені своїх повноважень.

Особливості контрольно-наглядової діяльності у сфері соціального страхування відбиті в розд. VI Закону. Метою контролю є забезпечення виконання Фондом його статутних завдань і цільового використання його коштів, метою нагляду – контроль за додержанням страхувальниками й Фондом законодавства про соціальне страхування.

Контроль за діяльністю Фонду здійснює його Громадська рада, що утворюється в Порядку, затвердженому постановою КМУ від 5 серпня 2015 р., №555 [27]. Ця громадська рада згідно з покладеними на неї завданнями (а) розглядає щорічний звіт виконавчої дирекції Фонду про її роботу, виконання статутних завдань, використання страхових коштів після схвалення його правлінням Фонду; (б) інформує громадськість про свою діяльність, прийняті рішення та їх виконання на офіційному веб-сайті Фонду та в інший прийнятний спосіб; (в) збирає, узагальнює й подає до Фонду пропозиції інститутів громадянського суспільства щодо вдосконалення роботи Фонду, його виконавчої дирекції та її робочих органів; (г) організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань у сфері соціального страхування.

Державний нагляд (контроль) становить собою діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх органів територіальних, державних колегіальних, виконавчої влади АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в межах передбачених законом повноважень щодо запобігання порушень вимог законодавства суб'єктами господарювання, їх виявлення й забезпечення інтересів суспільства, зокрема, належної якості продукції, робіт і послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища (ст. 1 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [28]). Це визначення, хоча, здавалося б, і стосується царини господарської діяльності, дає можливість зрозуміти суть державного нагляду (контролю) як специфічного різновиду діяльності уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх органів територіальних, державних колегіальних, виконавчої влади АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування здійснюваної в передбачених законом межах повноважень з виявлення й запобігання порушенням вимог законодавства й забезпечення інтересів соціуму.

Центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується КМУ через Міністра соцполітики і який реалізує державну політику з нагляду й контролю за додержанням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, у випадку безробіття в частині призначення, нарахування й виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб, є Державна служба України з питань праці. Згідно з п. 4 Положення, затвердженого постановою КМУ від 11 лютого 2015 р., №96 [29], Держпраці виконує такі покладені на неї завдання:

– готує й подає пропозиції щодо нагляду та контролю за додержанням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування й виплати допомог, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення, державного ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності;

– координує роботу міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів АРК, місцевих держадміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання з питань нагляду й контролю за дотриманням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

– розробляє за участю міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Фонду соціального страхування України, всеукраїнських організацій роботодавців і профспілок Загальнодержавну програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці й виробничого середовища, контролює її виконання, бере участь у підготовці й реалізації інших державних і галузевих програм;

– здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування відповідного законодавства;

– провадить контроль (державний нагляд) за діяльністю Фонду соціального страхування України;

– видає Фондам соціального страхування обов'язкові до виконання приписи щодо усунення порушень законодавства з питань, що належать до компетенції Держпраці, і вносить пропозиції про накладення дисциплінарних стягнень на посадовців, винних у порушенні законодавства.

з метою належного виконання покладених на неї завдань вона вправі безперешкодно провадити перевірки в адміністративних приміщеннях робочих органів виконавчих дирекцій обох Фондів з питань призначення, нарахування й виплати допомог, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення, передбачених загальнообов'язковим державним

соціальним страхуванням, з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб, ознайомлюватися під час проведення таких перевірок з відповідними інформацією, документами й матеріалами, отримувати від указаних Фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування необхідні для виконання повноважень Держпраці копії й витяги з документів.

Законодавство про загальнообов'язкове державне соціальне страхування приділяє також увагу й питанням юридичної відповідальності за порушення останнього.

С. М. Братусь поняття «юридична відповідальність» розглядав як реалізацію санкцій юридичної норми, де основною є обов'язок, а відповідальність є тим же обов'язком, але виконуваним примусово, якщо особа (громадянин чи організація), на якій лежить останній, не виконує його добровільно [30, с. 4]. При цьому треба розрізняти юридичний обов'язок від звичайного обов'язку правового. Такими відмінностями є: а) зумовленість юридичної форми відповідальності недотриманням (порушенням) прямих обов'язків або зловживання правом; б) зв'язок юридичної відповідальності з державним і суспільним осудом правопорушника; в) її вираження в санкціях правових норм; г) активний і пасивний характер такої відповідальності (учинення правопорушником активних дій, що тягнуть негативні наслідки морального й матеріального характеру відшкодування заподіяних збитків); г) обмеження правопорушника в діях або втрата ним певних благ; д) поєднання в юридичній відповідальності конкретної особи об'єктивної (зовнішньої стосовно суб'єкта права необхідності відповідати) й суб'єктивної (внутрішнього, психологічного ставлення правопорушника до передбаченої правом і правозастосовчим актом санкції) сторін як умова виконання нею правоохоронної, каральної й виховної функцій [31, с. 165-173].

Вважаємо, що основна відмінність гарантій захисту прав від гарантій їх реалізації полягає в тому, що, виконуючи завдання попередження й недопущення будь-якого їх утиску, гарантії захисту в кінцевому підсумку спрямовані на забезпечення безпосередньої реалізації прав і свобод. Натомість,

юридичні гарантії реалізації створюють сприятливі умови саме для фактичного втілення в життя наданих державою громадянам прав. Так, Закон, установлюючи право застрахованих осіб на допомогу по вагітності й пологах, не передбачає підстав для відмови в її наданні. У разі надання застрахованій особі цієї відпустки в період простою підприємства, установи чи організації не з вини застрахованої особи, щорічної (основної або додаткової) відпустки, відпустки без збереження заробітної плати чи додаткової відпустки у зв'язку з навчанням або відпустки творчої зазначена допомога надається з дня виникнення права на відпустку у зв'язку з вагітністю й пологами. Застрахованим особам, які працюють на умовах трудового договору, допомога по вагітності й пологах надається за основним місцем роботи й роботи за сумісництвом. Підставою для призначення допомоги є виданий у встановленому порядку листок непрацездатності, а в разі роботи за сумісництвом – копія листка непрацездатності, засвідчена підписом керівника й печаткою за основним місцем роботи. Отже, загальнообов'язкове державне соціальне страхування є матеріальною гарантією реалізації права громадян на соціальний захист у разі тимчасової втрати ними працездатності.

Розглядуване страхування хоча і є основною, однак не єдиною гарантією права громадян на соціальний захист у разі тимчасової втрати ними працездатності. Ще однією гарантією в цій царині є мережа державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Різновид специфічної діяльності, спрямованої на задоволення соціальних потреб окремих соціальних груп чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і яким необхідна стороння допомога, є соціальне обслуговування. Останні – це обставини, спричинені інвалідністю особи, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких вона частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про життя особисте (сімейне) і брати участь у суспільному. Такою обставиною є і втрата (в тому числі й тимчасова) працездатності. Н. О. Рунова називає такі основні ознаки

соціального обслуговування: а) воно є одним з видів соціального забезпечення, право на яке визначено і гарантовано Конституцією; б) основна його мета – створення умов для повноцінного життя осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і їх соціальна підтримка; в) право на нього мають особи, які перебувають у складних життєвих обставинах, визнаних такими законодавством; г) воно здійснюється соціальними службами, тобто підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм їх власності й господарювання, а також громадянами, які надають соціальні послуги; г) основними його формами є соціальні послуги й матеріальна допомога (підтримка) [32, с. 22, 23]. Реальний смисл соціального обслуговування реалізуються в його функціях. В. О. Гончаров ці функції трактує як відносно самостійні, але тісно пов'язані між собою види діяльності, спрямовані на поліпшення або відтворення життєдіяльності, соціальну адаптацію й повернення до повноцінного життя певних соціальних груп чи окремих індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги [33, с. 72]. Такими функціями є: (а) економічна, що полягає в задоволенні матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; (б) реабілітаційна, що передбачає надання особам, які опинились у скрутній життєвій ситуації, допомоги для відновлення порушених функцій організму, компенсації обмежень життєдіяльності й підтримання оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, соціального рівнів і якості життя з метою досягнення соціальної й матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації й інтеграції до суспільства; (в) адаптаційна, мета якої – забезпечення пристосування людини до оточуючого соціального середовища; (г) профілактична, мета якої – передбачення і приведення в дію юридичних, психологічних, медичних та інших механізмів попередження соціальних ризиків, запобігання їх повторення чи загострення [34, с. 39-42].

1.2. Поняття і суттєві ознаки загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

У нормативних актах використовуються 3 види термінів – загальноживані, технічні (професійні) і юридичні; останні (слова або словосполучення) використовуються при викладі змісту законодавчого акта або є узагальненим найменуванням того чи іншого юридичного поняття [35, с. 88]. Як правило, вони створюються законодавцем у випадках, коли в загальній літературній мові немає підходящого слова для позначення відповідного поняття. Разом із тим чимало створених законодавцем термінів і спочатку були чисто юридичними, а вже надалі активно стали застосовуватися за межами юриспруденції. Юридичні терміни (особливо нові), як правило, супроводжуються дефініціями в текстах нормативно-правових актів.

Вагому роль терміни та їх легальні дефініції відіграють у соціально-страховому законодавстві. Показово, що ст. 1 Основ має назву «Поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування» і пропонує цю категорію-конструкцію розглядати як систему прав, обов'язків і гарантій, що передбачає надання соціального захисту, який включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності чи годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості та в інших передбачених законом випадках за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Указану дефініцію слід визнати вдалою, адже в такій редакції вона існує з часу прийняття зазначених Основ (14 січня 1998 р.).

Розглядуваний же Закон у ст. 1 «Визначення термінів» словосполучення «загальнообов'язкове державне соціальне страхування» трактує інакше: це система прав, обов'язків і гарантій, що передбачає матеріальне забезпечення,

страхові виплати й надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України. Цей Закон передбачає 3 види соціального страхування – у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві й від професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності, і медичне, однак, не містить їх тлумачення. Зауважмо, що такий підхід до вказаних питань започатковано 1 січня 2015 р., коли Верховна Рада України постановила прийняти Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» [36], за яким Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» викладено в новій редакції, а Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» [37] втратив чинність.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» у першій своїй редакції включав ст. 1 «Поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» такого змісту: «Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, передбачає матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, догляду за малолітньою дитиною, часткову компенсацію витрат, пов'язаних з народженням дитини, смертю застрахованої особи або членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального

страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених цим Законом». Законом України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2007 р. [38] слова «догляду за малолітньою дитиною» і «народженням дитини» були виключені із цієї дефініції, а Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення сторін колективних переговорів» [39] від 16 жовтня 2012 р. слова «власником або уповноваженим ним органом» замінено словом «роботодавцем».

Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [40], що визначає правові й організаційні засади забезпечення збору й обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, умови й порядок його нарахування і сплати та повноваження органу, що здійснює його збір і ведення обліку, формулюючи визначення таких конструкцій і термінів, як «Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування», «єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «застрахована особа», «органи доходів і зборів», «максимальна величина бази нарахування єдиного внеску», «мінімальний страховий внесок», «недоїмка», «Пенсійний фонд України», «посвідчення застрахованої особи в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування», «страхові кошти», «страхувальники», «учасники накопичувальної системи пенсійного страхування», «основне місце роботи», не наводить трактування понять «загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і «загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності».

«Загальнообов'язкове соціальне медичне страхування – це вид обов'язкового страхування, спрямований на забезпечення конституційних прав громадян на охорону здоров'я та реалізацію державних гарантій на одержання

безоплатної медичної допомоги та медичне страхування. Загальнообов'язкове соціальне медичне страхування є формою фінансового забезпечення витрат населення України, що можуть бути понесені на лікування, діагностику, профілактику, реабілітацію, забезпечення ліками та засобами медичного призначення тощо у разі хвороби, нещасного випадку, в межах, визначених договором та Програмою загальнообов'язкового соціального медичного страхування, за рахунок грошових фондів (страхових резервів страховиків та коштів Фонду гарантування загальнообов'язкового соціального медичного страхування), що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) за договорами загальнообов'язкового соціального медичного страхування, отримання доходів від розміщення коштів цих фондів та з інших передбачених цим законом джерел», – говориться у ст. 2 «Поняття і мета загальнообов'язкового соціального медичного страхування» законопроекту «Про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування в Україні» (реєстраційний №4981, текст від 14 липня 2016 р.) [41]. Відповідно до ст. 2 «Поняття і мета загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування» законопроекту «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» (реєстраційний №4981-1, текст від 18 липня 2016 р.) [42] загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування є складовою частиною системи загальнообов'язкового державного соціального страхування і формою соціального забезпечення населення у сфері охорони здоров'я.

На підставі того, що соціальне страхування має розглядатися як основна форма захисту від соціально-економічних ризиків, оскільки воно поширюється на економічно активне населення, тобто на осіб, які мають трудові доходи, які є підґрунтям для нарахування страхових внесків, Г. В. Єфремова під соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності розуміє окремий вид загальнообов'язкового державного соціального страхування, що здійснюється Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, яким передбачаються заходи матеріального забезпечення

громадян у зв'язку із втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності, вагітності й пологів, догляду за малолітньою дитиною, а також часткова компенсація витрат, пов'язаних із санаторно-курортним лікуванням застрахованих осіб та членів їх сімей, реабілітацією таких осіб тощо [43, с. 49]. За сучасних умов це трактування є недосконалим.

Суто економічний підхід до трактування конструкції «загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності» застосовує М. П. Шаваріна, на думку якої, соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності можна охарактеризувати як явище, що відображає безперервні грошові потоки, пов'язані з різноманітними процесами, супроводжуваними використанням коштів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Цей вид соціального страхування, як економічне поняття, становить собою економічні відносини, пов'язані з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту з метою формування фінансових ресурсів цільового призначення й використання грошових коштів бюджету зазначеного Фонду на соціальні виплати й послуги. Водночас за матеріальним змістом цей вид соціального страхування є централізованим фондом грошових коштів, який має такі ознаки, як використання грошових коштів, що характеризується одnobічним їх рухом, державно-правове регулювання використання коштів та їх винятково цільовий характер, їх динамічність, мобільність і масштабність. Поряд із цим за формою цей вид соціального страхування є фінансовим планом використання коштів, що має власні склад і структуру видатків, характеризується певним порядком складання, балансування, розгляду, затвердження, виконання і складання звітності [44, с. 253].

Виокремимо суттєві ознаки означеної категорії і зробимо спробу навести тлумачення поняття «соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності». До суттєвих ознак такого виду загальнообов'язкового державного соціального страхування, як при тимчасовій втраті працездатності, належать нижченаведені.

1. Цей вид страхування є організаційно-правовою формою соціального забезпечення осіб, які тимчасово втратили працездатність.

Соціальне забезпечення, як особливий інститут сучасної демократичної, правової, соціальної держави, виступає гарантією гідного існування й розвитку кожного члена суспільства, здійснюється у відповідних організаційно-правових формах (з чітким визначенням джерел фінансування) залежно від настання певного соціального ризику. Організаційно-правова форма – це законодавчо передбачений спосіб організації реалізації права громадян на соціальне забезпечення, який має спеціальні завдання, зумовлений соціальними ризиками, видами забезпечення, колом суб'єктів, які їх отримують і які їх надають, а також джерелами й порядком формування відповідних коштів [45, с. 236]. Значення цих форм полягає в тому, що завдяки їм створюються підвалини для більш раціонального й ефективного розподілу фінансово-матеріальних ресурсів на соціальне забезпечення. Хоча організаційно-правові форми соціального забезпечення постійно трансформуються й наповнюються новим змістом, чітке їх установлення є гарантією здійснення конституційного права людини на соціальний захист.

Висловлюємо солідарність авторському колективу підручника «Право соціальне забезпечення в Україні» (за редакцією О. М. Ярошенка) в тому, що сучасна система соціального забезпечення включає такі організаційно-правові форми: (а) соціальне страхування за рахунок обов'язкових страхових внесків до відповідних фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування й добровільних внесків до них або до недержавних страхових фондів; (б) державне забезпечення й надання соціальних послуг окремим категоріям громадян за рахунок Державного бюджету; (в) соціальна допомога й соціальна підтримка непрацездатних громадян за рахунок Державного або місцевих бюджетів [18, с. 26].

При цьому беззаперечним є те, що вказані форми постійно трансформуються й наповнюються новим змістом.

2. Розглядуваний вид страхування зумовлений тимчасовою непрацездатністю – обставиною, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть втратити засоби для існування й будуть змушені отримувати матеріальне забезпечення й соціальні послуги.

Як наголошує М. М. Пурей, право на працю – це встановлена Конституцією та іншими нормативно-правовими актами держави рівна можливість кожної людини, яка має фізичну й розумову здатність працювати, заробляти собі на життя, при цьому за наявності конкретної ситуації вільно на свій вибір виконувати правомірні дії, спрямовані на реалізацію своєї здатності до праці [46, с. 152]. Це право може бути реалізовано в найрізноманітніших формах. Так, громадянин має право займатися індивідуальною підприємницькою діяльністю без утворення юридичної особи, беручи на себе ризик і відповідальність за результати своєї діяльності, а також займатися підприємницькою діяльністю, наприклад, як учасник господарського товариства, член виробничого кооперативу. Громадянин може вступити на державну службу, стати найманим працівником, реалізувати своє право на працю в рамках цивільно-правових договорів (підряду, доручення, надання послуг та ін.).

Перебуваючи у стані тимчасової непрацездатності особа втрачає можливість реалізовувати своє конституційне право на працю, а це, у свою чергу, зумовлює втрату нею та її сім'єю засобів для існування й потребу в допомозі. Тимчасова непрацездатність якраз і є тим страховим випадком, що є об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Для більшості населення України оплата праці є основним джерелом засобів для існування. В. М. Вегера висуває тезу, з якою слід погодитись, що система конституційних прав і свобод у сфері праці своїм правом на оплату надає можливість фізичного існування людини шляхом отримання нею певних матеріальних благ за свою працю. Це право є невід'ємним від права на саме життя, позаяк останнє є реальним, лише коли воно забезпечене матеріально. Воно, як і право на працю, є невідчужуваним, бо тільки сама людина вправі

розпоряджатися своїми здібностями до праці [47, с. 18]. Отже заробітну плату треба розглядати як одне з найбільш важливих соціально-економічних явищ, оскільки, з одного боку, вона є основним джерелом доходів громадян України як найманих працівників і тому може розглядатися як один з головних компонентів, що визначають рівень життя населення країни, а з другого – для роботодавців витрати на заробітну плату є вагомою частиною загальних витрат виробництва, а тому її розмір має суттєве значення і для доходів роботодавця [48, с. 341].

Має рацію М. А. Павловський, стверджуючи, що держава повинна встановлювати стандарти життя, адже чим вище стандарт, тим менша різниця між багатими й бідними, тим легше врегульовувати конфлікти в суспільстві й між людьми, які знаходяться на різних полюсах матеріального рівня [49, с. 53, 54]. Хоча у ст. 48 Конституції й не закріплюється, що держава гарантує достатній життєвий рівень, проте завдання останньої, якщо вона проголосила себе соціальною, полягає в тому, щоб створити такі належні умови для людини, щоб вона могла своєю працею забезпечити гідну матеріальну базу життєдіяльності для себе і своєї сім'ї.

Убезпечує ж себе громадянин від втрати ним і його сім'єю засобів для існування за допомогою надання матеріального забезпечення й соціальних послуг, здійснюваних у порядку загальнообов'язкового державного соціального страхування.

3. Цей вид страхування становить систему прав та обов'язків у відповідній сфері.

Реалізація будь-якого суб'єктивного права, і права на соціальне забезпечення у випадку тимчасової втрати працездатності, яка неможлива поза трудовими правовідносинами, не є винятком. Підтримуємо Г. В. Кикотю, який наполягає, що соціальне призначення правових відносин полягає в тому, щоб створювати суб'єктам права конкретні соціальні можливості для задоволення певних їх потреб або власними діями, або діями інших суб'єктів [50, с. 32]. Зміст правовідносин складають суб'єктивні права й обов'язки їх учасників. Як

справедливо зазначають автори колективної монографії «Держава та її органи як суб'єкти трудового права: теоретико-прикладний нарис» за редакцією О. М. Ярошенка, права й обов'язки громадян є формою державно-правової фіксації, об'єктивно існуючої в сучасних умовах тенденції до всестороннього розвитку людини у процесі її впливу на природу й перетворення суспільних відносин. Усупереч раннім природно-правовим поглядам вони не лише означають свободу бути ізольованими від соціуму і спосіб окреслити межі державного втручання в царину приватного життя, а й служать соціалізації індивіда й гарантують можливість користуватися створеними благами. Із цього випливає, що права й обов'язки виражають інтереси й потреби як окремої особи, так і всього суспільства загалом [51, с. 14]. Взаємний зв'язок суб'єктів через права й обов'язки становить зміст правовідносин і завжди двосторонній: праву однієї особи протистоїть обов'язок його контрагента. Право на матеріальне забезпечення й соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності виникає з настанням страхового випадку в період роботи, включаючи час випробування й день звільнення, якщо інше не передбачено законом.

4. Досліджуваний вид страхування становить собою реалізацію застрахованими особами своїх прав у цій сфері, що гарантує держава.

Висловлюємо солідарність з думкою Б. С. Ебзеєва, що неможливо в реалізації прав або виконанні обов'язків у широкому соціальному контексті вбачати лише інтереси особи або тільки суспільства; необхідно враховувати їх поєднання і взаємодію, адже особистий інтерес часто постає як суспільний, а суспільний персоналізуються в інтересах індивіда [52, с. 189]. Це повною мірою можна віднести й до загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, в якому спостерігається яскраве поєднання інтересів як конкретних учасників, так і суспільства. Загальносуспільні інтереси, у свою чергу, покликані обстоювати держава та органи державної влади.

Держава, будучи особливим публічно-правовим утворенням, спроможна впливати на виникнення, зміну і припинення в межах її території будь-яких правовідносин, у тому числі й соціально-страхових. Ю. М. Дзера вбачає можливим сформулювати визначення терміна «держава» як політико-територіальної організації, яка володіє суверенітетом, має спеціальний апарат управління і примусу і яка за допомогою права здатна робити власну волю загальнообов'язковою для населення та інших суб'єктів у її складі, а також забезпечує правопорядок, єдність і захист суспільства, законність суспільних індивідуальних прав та інтересів [53, с. 15].

Із вищевказаного виходить і Закон, який у ст. 3 одним із принципів, за яким здійснюється цей вид страхування, називає принцип державних гарантій з реалізації застрахованими особами своїх прав, а Основи у ч. 3 ст. 2 завданням відповідного законодавства визнають установлення гарантій щодо захисту прав та інтересів громадян, які мають право на пенсію, на інші види соціального захисту, що включають право на забезпечення їх у разі хвороби, постійної або тимчасової втрати працездатності, безробіття з незалежних від них обставин, необхідності догляду за дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї, смерті громадянина і членів його сім'ї та ін.

Існує чимало проявів втілення принципу державних гарантій здійснення застрахованими особами своїх прав. Так, одним із основних завдань Фонду соціального страхування України та його робочих органів є реалізація державної політики у сферах соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. І хоча кошти цього Фонду не включаються до складу Держбюджету України, бюджет Фонду затверджує КМУ. Окрім цього, Фонд зобов'язаний щорічно складати звіт про результати своєї діяльності й після його затвердження правлінням подавати КМУ й оприлюднювати.

Управління Фондом здійснюється державою на паритетних засадах представниками застрахованих осіб і роботодавців. До складу його правління входять по 7 представників від держави, застрахованих осіб і роботодавців, які виконують свої обов'язки на громадських засадах. Представники держави

призначаються КМУ. Рішення правління Фонду, які відповідно до закону є регуляторними актами, розробляються, розглядаються, приймаються й оприлюднюються з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [54]. Регуляторними є прийняті уповноваженим регуляторним органом (а) нормативно-правовий акт, який (або окремі положення якого) спрямований на правове впорядкування господарських, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади й суб'єктами господарювання, (б) інший офіційний письмовий документ, що встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово і щодо невизначеного кола осіб і який (або окремі положення якого) спрямований на правове регулювання відносин господарських, та адміністративних між регуляторними органами або іншими органами державної влади й суб'єктами господарювання незалежно від того, чи вважається цей документ відповідно до закону нормативно-правовим актом, що регулює відносини у певній сфері.

Мінсоцполітики, Держпраці, інші визначені законом органи здійснюють державний нагляд у сфері соціального страхування, метою якого є контроль за додержанням страхувальниками і Фондом законодавства про соціальне страхування. Якщо Фондом прийнято рішення з порушенням цього законодавства або страхувальник не виконує законодавчих вимог, органи державного нагляду вказують на допущені порушення і встановлюють строк для їх усунення. Якщо у встановлений строк Фонд або страхувальник не усуне порушення, ці органи скасовують незаконне рішення з наступним відшкодуванням збитків за рахунок указаних суб'єктів. Невиконання вказаної вимоги тягне за собою встановлену законодавством відповідальність посадовців Фонду або страхувальника з подальшим виконанням вимог органів державного нагляду. У двотижневий строк Фонд або страхувальник може оскаржити рішення названих органів у суді. За рішенням останніх члени правління Фонду в разі невиконання своїх обов'язків можуть бути позбавлені своїх повноважень. З ініціативи органу державного нагляду може призначатися

проведення аудиторської перевірки діяльності Фонду й органів його управління.

Надавши страховим фондам самостійності, держава залишила за собою право вирішувати чимало питань, щодо їх діяльності: визначення розміру обов'язкових платежів до фондів, прийняття рішень про зміну й індексацію соціальних виплат та ін.

5. Цей вид страхування полягає в наданні матеріального забезпечення й соціальних послуг у випадках, порядку, розмірах і на умовах, установлених законодавством.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 25 Основ за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності надаються допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною) і допомога по вагітності й пологах. У той же час у ст. 20 Закону передбачається надання таких видів матеріального забезпечення й соціальних послуг, як-от: (а) допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною), (б) допомога по вагітності й пологах, (в) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві), (г) оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Основ законодавство України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування складається із цих Основ і прийнятих відповідно до них законів та нормативно-правових актів, що регулюють відносини у цій царині. Конкретизує цю норму ч. 2 ст. 25 Основ, за якою в разі внесення змін до законів України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування одночасно вносяться зміни й до Основ. До речі, у такій редакція вказана норма була викладена 28 грудня 2014 р., коли Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» був викладений у новій редакції як Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на

виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». При цьому за ч. 3 ст. 25 Основ доповнення переліку матеріального забезпечення й соціальних послуг, що надаються особам за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, можуть здійснюватися законами України за видами такого страхування. Наразі Законом не передбачено здійснення часткового фінансування санаторіїв-профілакторіїв підприємств, установ, навчальних закладів та організацій. Статтею 20 цього законодавчого акта чітко визначені види матеріального забезпечення й соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, згідно з якою до соціальних послуг належить лише оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм. Отже, з огляду на викладене зазначимо, що відповідно до вимог указанного Закону з 1 січня 2015 р. правові підстави для часткового фінансування санаторіїв-профілакторіїв підприємств, установ, навчальних закладів та організацій скасовано [55, с. 75].

Чинна редакція ст. 2 Закону сформульована надто загально, вона не окреслює сферу його дії й не відповідає на питання щодо його місця в системі законодавчих актів, що впорядковують відповідні суспільні відносини.

6. Зобов'язання з надання застрахованим особам матеріального забезпечення й соціальних послуг бере на себе Фонд соціального страхування України.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування, окрім застрахованих громадян і страхувальників, є також страховики – цільові страхові фонди, для позначення яких В. Я. Бурак і С. М. Синчук оперують поняттям «соціальні фонди», оскільки, на їх думку, «... саме так відображено їх цільове призначення: ефективна реалізація соціальних завдань, а саме фінансування соціальних виплат (пенсій, допомог тощо), соціальних послуг та соціальних пільг» [56, с. 36].

Страхові фонди беруть на себе зобов'язання з надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків.

Органом, що здійснює керівництво загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й медичним страхуванням, провадить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування і здійснює інші функції згідно із затвердженим статутом, є Фонд соціального страхування України. Фонд, якщо інше не передбачено законами України, не може займатися іншою діяльністю, крім тієї, для якої його створено, й використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані із названою діяльністю.

Узявши до уваги вищевказане, вважаємо, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – це гарантована державою система прав та обов'язків, що передбачає у випадку тимчасової непрацездатності, вагітності й пологів, смерті, перенесених захворювань і травм на умовах, у порядку й у розмірах, установлених законодавством, надання матеріального забезпечення й соціальних послуг за рахунок коштів Фонду, що формуються шляхом сплати страхових внесків, а також з інших передбачених законом джерел. З метою поліпшення правозастосовної практики й уникнення спірних ситуацій у розгляданій царині це визначення має бути закріплено законодавчо.

РОЗДІЛ 2
СУТНІСТЬ І СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН
ІЗ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО
СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ
ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

2.1. Сутність правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

Правовідносини завжди були в центрі уваги учених-правознавців. Як справедливо зауважував ще в 1958 р. С. Ф. Кечекьян, замкнутися в рамках норми права й не бачити його в суспільних відносинах – значить ніколи не дійти до засобів реалізації норми права, до перевірки законності [57, с. 38]. Однак, незважаючи на наявність достатньо серйозних розробок у царині дослідження правовідносин ця проблема залишається актуальною. Це зумовлено тим, що мають місце різноманітні погляди на саму суть проблеми, зміст та оцінку правовідносин, а розвиток законодавства, потреби в розумінні об'єктивних підстав їх правового регулювання вимагають також поглибленого розуміння проявів їх галузевих особливостей.

Приєднуємося до фахівців, які розглядають ідею правовідносин як необхідну й обов'язкову умову перетворення юридичних норм, указівки яких трансформуються в поведінку людей. Юридичні норми, з погляду С. С. Алексєєва, виявляють свої регулятивні здібності, лише коли реалізуються у правовідносинах. Значення останніх як головних засобів, що забезпечують функціонування норм права, є загальним [58, с. 93–95]. У перебігу регламентації правовідносини поряд з об'єктом фіксують коло осіб, на яких поширюється дія відповідних норм, закріплюють необхідну поведінку суб'єктів цих правовідносин, утворюють передумови для забезпечення суб'єктивних прав та обов'язків. При цьому (що не менш важливо) правовідносини знаходяться у

взаємозв'язку з тими фактичними суспільними відносинами, які регламентуються юридичними нормами. Перші є не що інше, як та форма або той вигляд, яких набувають другі, будучи врегульованими нормами права. Суспільні відносини спочатку проходять через суспільну свідомість, а вже потім їх ідеальна форма й відображений зміст закріплюються у відносинах правових. З урахуванням цього ми підтримуємо Л. С. Явича, на думку якого останні можна досліджувати лише з огляду на двоїстість характеру їх зв'язку з нормами права й суспільними відносинами. Правовідносини утворюються на підставі реальних суспільних відносин, але в рамках права й під його впливом [59, с. 114–116].

Загально визнаним є тлумачення правовідносин як виникаючих на підставі норм права суспільних зв'язків, учасники яких мають забезпечені державою суб'єктивні права і юридичні обов'язки.

М. І. Боднарук наполягає на тому, що правовідносини у сфері соціального страхування – це регульована законодавством у сфері соціального страхування складна система соціально-економічних відносин з матеріального забезпечення застрахованих осіб у зв'язку з настанням соціальних ризиків [60, с. 93].

Більш виваженим видиться трактування, за яким правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування становлять собою правові зв'язки між суб'єктами останнього (застрахованими особами, страхувальниками і страховиками), що виражаються у їх взаємних правах та обов'язках, спрямованих на забезпечення захисту застрахованих осіб від соціального ризику та на його компенсацію шляхом надання при настанні страхового випадку виплат і послуг із системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, розмірних із застрахованим заробітком або іншим доходом, а також шляхом вжиття заходів з попередження соціально-ризикових ситуацій [61, с. 75; 62, с. 145].

До аналізу інших наукових підходів до вказаного юридичного явища звертатися не будемо, адже якщо дефініції категорії «правовідносини у сфері соціального страхування» зустрічаються доволі часто [63, с. 16; 64, с. 15; 65, с.

195; 66, с. 173, 174; 67, с. 86], то до формулювання правової конструкції «правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності» вчені ще не вдавались. Указані правовідносини виступають одним з різновидів соціально-страхових, які, у свою чергу, є складником відносин правових, і характеризуються загальними ознаками, притаманними всім правовідносинам, в тому числі й соціально-страховим, а відрізняються своїми специфічними особливостями. Беручи це до уваги, можемо стверджувати, що між правовідносинами, соціально-страховими правовідносинами і правовідносинами із соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності існує взаємозв'язок загального, особливого і спеціального.

Є сенс погодитися з О. А. Дмитрик, яка вирізняє коло таких істотних ознак правовідносин: а) вони виникають на підставі норм права; б) характеризуються наявністю у сторін суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; в) становлять собою суспільний зв'язок конкретних осіб; г) здійснення ними своїх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків забезпечується можливістю державного примусу [68, с. 14].

Розглянемо далі якомога детальніше суттєві ознаки досліджуваного різновиду правових відносин.

1. Публічність. Як відомо, суспільні відносини поділяються на 2 великі групи: (а) відносини між формально рівними суб'єктами, які виражають індивідуальні інтереси, і (б) відносини, що віддзеркалюють інтереси держави й суспільства. Як наслідок – виокремлюють такі типи правовідносин, як публічні і приватні. У сучасній науковій літературі із загальної теорії права ствердилася думка, що для публічного права характерними є такі ознаки: (а) орієнтація на задоволення публічних інтересів, (б) одностороннє волевиявлення суб'єктів права, (в) широка сфера розсуду, (г) ієрархічні відносини суб'єктів і відповідна субординація правових актів і норм, (д) перевага директивно-обов'язкових норм, (е) нормативно-орієнтуючий вплив, (ж) пряме застосування санкцій, пов'язаних з обмеженнями використання ресурсів та ін. Для регулювання за

допомогою приватного права характерними є такі особливості: (а) перевага диспозитивних норм, (б) рівність суб'єктів правовідносин, (в) вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації своїх прав, (г) самовідповідальність за своїми зобов'язаннями й діями, (д) широке використання договірної форми регулювання, (е) гарантований судовий захист, (є) переважна орієнтація на задоволення особистих, приватних і корпоративних інтересів [69, с. 258, 259]. Якщо приватне право можна визначити як сукупність норм, що впорядковують суспільні відносини (діяльність), у яких реалізується приватний інтерес або виникає необхідність його охорони, то публічне право – це сукупність норм, що регулюють суспільні відносини (діяльність), у яких реалізується публічний інтерес або виникає необхідність його охорони.

Для публічного права в цілому і для його галузей, зокрема, характерним є застосування організованого впливу суспільства на поведінку і свідомість людей. Цей вплив спрямовано на досягнення певних загальносуспільних цілей, він виражений в офіційних, визнаних державою й соціумом формах і забезпечений необхідними засобами й інститутами його втілення, включаючи й такі засоби, як примус. Як робить висновок О. В. Гончарук, завдання публічного права – регламентування життєдіяльності не окремого індивіда, а всього соціуму в цілому, відносин держави й особи. Хоча кожен індивід і має власну цінність, а громадянське суспільство повинне піклуватися про нього, але забезпечення інтересів окремих осіб не може бути завданням публічного права. Адже за допомогою норм останнього це суспільство й держава мають змогу забезпечувати взаємодію між усіма своїми членами, визначати свої завдання, функції, основні напрямки власного розвитку, загальні й конкретні цілі діяльності. Значить, норми публічного права покликані забезпечити ефективне існування держави і громадянського суспільства в ній [70, с. 189].

Таким чином, публічне право є свого роду функціонально-структурною підсистемою права, що виражає державні, міждержавні й суспільні інтереси. Відповідні публічно-правові відносини побудовані на засадах субординації суб'єктів. На думку О. І. Харитонові, в публічних правовідносинах суб'єкт

прийняття обов'язкових рішень не пов'язаний згодою сторони, якій вони адресовані, і, як правило, вони виникають усупереч бажанню іншої сторони. Суб'єкти ж публічного права жорстко підлеглі розпорядженням законів. У розглядуваних відносинах діє принцип "можна тільки те, що дозволено" і встановлюється вичерпний перелік повноважень. Для них характерним є позитивне зобов'язання, що припускає накладення на суб'єктів публічного права обов'язку діяти в певному напрямку для досягнення певної мети. Ці правовідносини часто регулюються нормами-заборами, які окреслюють сферу неправомірної поведінки, застерігаючи суб'єктів від неї [71, с. 39, 40].

Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці (1988 р.) [72] виходить з нижченаведених фундаментальних положень: а) соціальна справедливість має найбільшу значущість у забезпеченні умов загального й міцного миру; б) економічне зростання має найбільшу значущість, але не є достатнім для досягнення рівності, соціального прогресу й викорінення бідності; в) політика економічна й соціальна повинні бути компонентами, що підсилюють один одного, сприяють створенню умов для широкомасштабного і стійкого розвитку; г) для зусиль по збереженню зв'язків між соціальним прогресом та економічним зростанням особливе значення й сенс має гарантія дотримання фундаментальних принципів і прав у царині праці.

При цьому, Міжнародна організація праці нагадала державам, що (а) вільно вступаючи до МОП, усі її члени підтримали принципи та права, закріплені у Статуті [73] й у Філадельфійській декларації [74], і взяли на себе зобов'язання домагатися реалізації всіх цілей МОП, використовуючи для цього всі наявні в їх розпорядженні засоби з повним урахуванням притаманних їм особливостей, і (б) ці принципи та права втілились і розвинулись у формі конкретних прав та обов'язків у конвенціях, визнаних фундаментальними як у самій МОП, так і поза її межами.

Публічний характер правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності засвідчує преамбула Рекомендації МОП №29 «Про загальні принципи

страхування у разі хвороби» (1927 р.) [75], яка виходить з того, що (а) підтримка робочої сили здоровою й енергійною має важливе значення не тільки для самих трудящих, а й для будь-якого колективу, який бажає розвивати свої виробничі можливості; (б) цього розвитку можна досягти тільки шляхом постійного й систематичного застосування запобіжних заходів з метою уникнення або компенсування будь-якої втрати продуктивності праці трудящих; (в) кращим запобіжним заходом для цього є створення системи соціального страхування, яка надає особам, до яких вона застосовується, чітко визначені права. Не випадково у ст. 6 Конвенції МОП №24 «Про страхування на випадок хвороби працівників промислових і торговельних підприємств та домашніх служників» (1927 р.) [76] говориться: хоча страхування на випадок хвороби і здійснюється автономними установами, вони перебувають під адміністративним і фінансовим контролем компетентного державного органу, який не має на меті отримання прибутку.

Розуміючи надзвичайну важливість упорядкування відповідних відносин, держава визнає загальнообов'язковим саме страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Ні роботодавець, ні працівник, ні навіть вони разом спільно за обопільною згодою на можуть відмовитися від цього страхування, а будь-які домовленості щодо цього є незаконними.

2. Комплексність. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності не є однорідними за своїм змістом, а утворюють певну систему – упорядковану сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою елементів, яка має відносну самостійність та органічну єдність, характеризується внутрішньою цілісністю й автономністю функціонування.

У процесі своєї реалізації комплексні правовідносини розпадаються на низку простих правових зв'язків. У розглядуваному випадку йдеться про правовідносини: а) між страхувальником і застрахованою особою з приводу здійснення соціального страхування особи; б) між страхувальником і страховиком щодо внесення останньому страхових внесків за застраховану

особу; в) між страховиком або уповноваженими ним органами (особами) й застрахованою особою або членом її сім'ї з приводу надання матеріального забезпечення або соціальних послуг. Їх комплексність не спростовує наявності певного ядра, навколо якого формуються інші правовідносини. Таким ядром є правовідносини між страховиком і застрахованою особою з приводу надання матеріального забезпечення або соціальних послуг. Комплексні правовідносини передбачають нерозривний зв'язок своїх складників, без яких правовідносин як юридичного явища не існує. Вони займають проміжне місце між простими й загальнорегулятивними правовідносинами. Від перших вони відрізняються складною структурою, від других – персональною визначеністю всіх учасників. Разом із тим комплексні правовідносини не можна розглядати як просту суму правовідносин одиничних. Об'єднуючись, останні набувають цілісності, а значить, дають можливість реалізувати загальну мету, що стоїть перед їх суб'єктами.

3. Оплатність. Один з основоположників науки права соціального забезпечення В. С. Андреев запропонував відносити до предмета права соціального забезпечення відносини, які відповідають таким критеріям: а) одним з їх суб'єктів є громадянин, а другим – держава в особі її органів управління або профспілок, наділених останньою відповідними повноваженнями, або органи колгоспів; б) відносини між суб'єктами мають аліментарний характер, причому зобов'язаною представляти відповідні види забезпечення виступає держава; в) саме за допомогою цих відносин за рахунок фондів для непрацездатних, а також коштів, що асигнуються на освіту й охорону здоров'я і здійснюється соціальне забезпечення [77, с. 23]. О. Д. Зайкін під соціальною аліментарністю розумів спосіб надання усіх видів соціального забезпечення й обслуговування на справедливих засадах в обсязі нормального рівня життєвого стандарту, який склався на певному етапі розвитку суспільства, безкоштовно, безеквівалентно, а не в порядку зустрічних дій за нову зустрічну працю з фондів соціального забезпечення без застосування договірних засад [78, с. 18]. Розвиває цей підхід Р. І. Іванова, яка висловила за

те, що в найзагальнішому вигляді під соціальною аліментарністю слід розуміти спосіб надання державою або за її дорученням громадськими організаціями життєзабезпечення на справедливих підставах, безоплатно, безеквівалентно, а не в порядку відповідних дій за нову зустрічну працю, в розмірі нормального життєвого стандарту, який склався на певному етапі розвитку радянського суспільства, без застосування договірних засад з фонду соціального забезпечення. Формами реалізації вказаного засобу життєзабезпечення радянських громадян є пенсії, допомоги, послуги тощо. Кожна із цих форм містить риси соціальної аліментарності, однак наповнює їх різноманітним видовим змістом залежно від соціального значення й цільового використання, які вони виконують у сфері розподілу суспільних фондів споживання [79, с. 128]. Щоб допомоги надавалися безоплатно, потрібно дотриматися таких умов: а) працівники не повинні брати участі у створенні фондів соціального забезпечення (наприклад, шляхом сплати страхових внесків); б) на момент одержання допомоги особа не повинна за неї платити; в) одержувач коштів з Фонду не повинен вчиняти будь-яких дій, спрямованих на створення вартісного вираження розміру допомоги, яку особа одержує [80, с. 121, 122]. При цьому надання безоплатної допомоги є можливим при одночасному додержанні всіх 3-х зазначених умов.

Принципово схожу позицію займає Конституційний Суд України, в мотивувальній частині одного з Рішень якого за №10-рп/2002 від 29 травня 2002 р. у справі про безоплатну медичну допомогу вказано: «Термін «безоплатність» (у тексті статті 49 Конституції України – «безоплатно»), офіційне тлумачення якого просять дати народні депутати України, не має самостійного значення. Його зміст визначається або контекстом, або логічним взаємозв'язком слів, у якому він застосовується. У словосполученні «медична допомога надається безоплатно» останнє слово у контексті всієї статті 49 Конституції України означає, що індивід, який отримує таку допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, не повинен відшкодувати її вартість ні у вигляді будь-яких платежів, ні у будь-якій формі

незалежно від часу надання медичної допомоги. Це цілком відповідає смислу слова «безоплатність»: те, за що не платять, що не оплачується, не потребує оплати; те, за що не береться плата; те, що не отримало ніякої плати, винагороди; те, що має своїми синонімами «неоплатний», «безкорисливий»; те, що має своїм антонімом плату у будь-якій формі. Приклад останнього протиставлення дає в частині другій статті 47 сама Конституція України: «Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону»» [81].

Цей орган конституційного правосуддя України в Рішенні 5-рп/2004 від 4 березня 2004 р. у справі про доступність і безоплатність освіти [82] дійшов висновку, що положення ч. 3 ст. 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах»... необхідно розуміти так: а) доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту на принципах рівності, визначених ст. 24 Конституції України, означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту і держава має створити можливості для реалізації цього права; б) безоплатність освіти, як конституційна гарантія реалізації права на освіту, означає можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу і в межах тих видів освіти, безоплатність яких передбачена ч. 3 ст. 53 Конституції України. Виходячи з положень частин 2, 3 ст. 53 Основного Закону, за якими повна загальна середня освіта є обов'язковою і безоплатною, витрати на забезпечення навчально-виховного процесу в державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладах здійснюються на нормативній основі за рахунок коштів відповідних бюджетів у повному обсязі. Безоплатність вищої освіти означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без внесення плати в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі (ч. 4 ст. 53

Конституції України) в межах обсягу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб (державного замовлення)».

4. Тривалість існування досліджуваних правовідносин. Суттєвою особливістю правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є тривалість їх існування. Вони не припиняються після отримання застрахованою особою матеріального забезпечення чи соціальної послуги. Кожного разу, коли з особою трапляється страхових випадок, вона може скористатися правом на те чи інше матеріальне забезпечення або соціальну послугу. Виникнувши у зв'язку з певними обставинами, соціально-страхові правовідносини продовжують існувати, доки діють ці обставини. Розглядувані правовідносини існують, доки трудівник працює на умовах трудового договору на підприємстві, в установі, організації або у фізичної особи чи є обраним на виборну посаду в органі державної влади, органі місцевого самоврядування чи в іншому органі.

У процесі функціонування соціально-страхових правовідносин може мінятися їх зміст (приміром, у зв'язку зі зміною чинного законодавства), але в цілому вони зберігають свою суть. Якщо згідно з першою редакцією Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» допомога по тимчасовій непрацездатності надавалася застрахованій особі для догляду за дитиною-інвалідом віком до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною, то з прийняттям 3 травня 2007 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо соціального захисту інвалідів» [83] указана допомога стала надаватися застрахованій особі для догляду за дитиною-інвалідом віком до 18 років.

5. Супроводжуючий характер загальнообов'язкового страхування стосовно трудових правовідносин. За ст. 18 Закону страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають громадяни, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності й господарювання (в тому числі в

іноземних дипломатичних і консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб), а також які обрані на виборні посади в органі державної влади, органі місцевого самоврядування чи в іншому органі. Іншими словами, застрахованою може бути особа, яка перебуває з роботодавцем у трудових правовідносинах. О. І. Процевський під трудовими правовідносинами розумів вольові відносини, що виникають у результаті реалізації громадянами права на працю й обов'язку працювати, дотримання робітниками і службовцями прав та обов'язків у процесі праці, зміст якої визначається нормами права [84, с. 36]. «Трудові правовідносини – це добровільні вольові відносини працівника з роботодавцем у сфері застосування і реалізації праці, що виражаються у взаємних суб'єктивних правах та обов'язках, визначених законодавством чи договором», – зазначають С. М. Прилипко й О. М. Ярошенко [85, с. 184]. Підставою виникнення трудових правовідносин є трудовий договір. У випадках, передбачених законодавством, соціально-партнерськими й локальними актами, він укладається на підставах призначення на посаду або обрання на посаду, результатів конкурсу й рішення суду. Трудові правовідносини виникають від дня початку працівником роботи за наказом чи розпорядженням роботодавця.

Відповідно до п. 13 Рекомендації МОП №198 «Про трудові правовідносини» (2006 р.) [86] до конкретних ознак існування трудових правовідносин належать перелічені далі:

– робота виконується: (а) відповідно до вказівок і під контролем іншої сторони, (б) з передбаченням інтеграції працівника до організаційної структури підприємства, (в) винятково або головним чином в інтересах іншої особи, (г) особисто працівником, (г) згідно з певним графіком або на робочому місці, що вказується або узгоджується стороною, яка замовила її, (д) протягом певної тривалості з передбаченням певної спадкоємності, (е) за присутності працівника, (є) з наданням інструментів, матеріалів і механізмів стороною, яка замовила роботу;

– періодична виплата винагороди працівникові – це: (а) той факт, що остання є єдиним або основним джерелом його доходів; (б) здійснення оплати праці в натуральному вираженні шляхом надання працівникові, приміром, харчових продуктів, житла або транспортних засобів; (в) визнання таких прав, як щотижневі вихідні дні й щорічна відпустка; (г) оплата стороною, що замовила проведення робіт, поїздок працівника з метою належного їх виконання; (г) те, що працівник не ризикує фінансово.

Якщо ж особа не перебуває у трудових правовідносинах, вона може долучитися до соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності тільки на добровільних засадах.

«Припинення трудових правовідносин» – це поняття родове, що означає закінчення дії трудового договору з будь-яких передбачених законодавством підстав. Це тягне за собою і припинення правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, причому працівник і роботодавець вільні у своєму рішенні щодо цього. Якщо перший вирішив припинити трудові правовідносини, другий зобов'язаний не створювати протизаконних перепон у реалізації цього права. І навпаки, якщо роботодавця не влаштовує рівень професійно-кваліфікаційних знань працівника, перший має бути вільним у розірванні з другим трудового договору та його укладенні з тією особою, яка має необхідний рівень знань, умінь і навичок для високоякісного виконання конкретної трудової функції.

2.2. Система суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

У доктрині юридичної науки загалом і права соціального забезпечення зокрема, термін «суб'єкт» є одним з найважливіших. Автори колективної монографії «Держава та її органи як суб'єкти трудового права: теоретико-

прикладний нарис» (за наукової редакції О. М. Ярошенка) доводять, що правова комунікація неможлива без взаємного визнання її учасниками свого суб'єктивного характеру. Суб'єктність може бути позначена як сукупність загальних властивостей, які пов'язують осіб між собою. Саме вони й відповідна тотожність учасників соціальних комунікативних зв'язків дозволяють останнім бачити один в одному особистість, за допомогою якої в умовах її включеності в суспільство можна реалізувати власний інтерес [53, с. 7].

Суб'єктом права є фізична або юридична особа, за якою держава визнає здатність бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Суб'єкт права соціального забезпечення – це особа, яка з огляду на наявність галузевого правового статусу виступає носієм визначених законом прав та обов'язків у сфері соціального забезпечення.

Загалом має рацію О. І. Кульчицька, з точки зору якої, щоб особа стала суб'єктом права соціального забезпечення, достатньо того, щоб вона мала правоздатність і правовий статус. Ці ознаки, з погляду правниці, відповідають визначенню суб'єктів права як носіїв закріплених законом прав та обов'язків. Носії останніх у сфері соціального забезпечення повинні насамперед мати ці права й обов'язки, тобто володіти галузевим правовим статусом, головною ж умовою для чого є правоздатність [87, с. 42]. З огляду на висловлене суб'єктом права соціального забезпечення можна вважати особу, яка має правоздатність і правовий статус.

В. Л. Костюк вважає, що основні особливості суб'єктів права соціального забезпечення полягають у наступному:

- ці суб'єкти перебувають під дією норм Конституції України, міжнародних договорів, інших актів законодавства про соціальне забезпечення, нормативних рішень всеукраїнських і місцевих референдумів, а також актів соціального партнерства, локальних нормативних актів, рішень уповноважених судових органів;

- вони виступають переважно як фізичні особи, реалізуючи своє право на соціальне забезпечення, уповноважені органи державної влади, органи

місцевого самоврядування та юридичні особи, забезпечуючи реалізацію права на соціальне забезпечення;

- їх правове становище відображає правосуб'єктність у праві соціального забезпечення;

- за законом набуття й реалізація ними цієї правосуб'єктності провадиться під дією норм права, соціальних ризиків, інших юридичних фактів;

- вони наділяються системою прав та обов'язків, що впливає зі змісту права на соціальний захист (соціальне забезпечення);

- спеціальним соціально-правовим статусом наділяються окремі, як правило, соціально вразливі категорії громадян відповідно до закону (інваліди, учасники антитерористичної операції, ветерани війни, ветерани праці та ін.);

- такий елемент їх правосуб'єктності, як дієздатність, може бути обмеженим у передбачених законом випадках;

- вони можуть перетворюватися на суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення шляхом реалізації такого конструктивного елемента правосуб'єктності, як дієздатність;

- їх правосуб'єктність припиняється з припиненням відповідного суб'єкта права (наприклад, смерті, визнання померлим, ліквідації тощо) за чинним законодавством України [88, с. 8, 9].

Важливо чітко розмежовувати суб'єктів прав і суб'єктів правовідносин. Якщо перші мають реальні права й обов'язки, то другі мають тільки здатність їх реалізовувати, але можуть ніколи не вступати в певні правовідносини: за відсутності такої необхідності, за станом здоров'я тощо. У цьому аспекті ми погоджуємося з висновками, зробленими А. М. Слюсарем: (а) суб'єкт права є потенційним учасником правовідносин, розглядається він нормотворцем у статичному стані під кутом зору володіння ним правосуб'єктністю; (б) суб'єкт правових відносин – це особа, яка визнана суб'єктом права, але яка виступає вже не потенційним носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, а дійсним учасником процесу дії норм, реалізації правосуб'єктності; (в) у зв'язку з тим, що поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» не збігаються

(перше є загальним і первинним, друге – окремим і вторинним), застосування їх обох як у правотворчості, так і в науковому обороті є цілком закономірним [89, с. 62].

Таким чином, категорія «суб'єкт права» виходить за межі правових відносин і стосується відповідного становища особи, коли та, володіючи певною сукупністю закріплених за нею прав та обов'язків, не реалізує їх взагалі або до певного часу в конкретних правовідносинах. Іншими словами, суб'єкт права використовує не всі свої потенційні права, а лише необхідні для його участі в конкретних правових відносинах. Здійснюючи ту чи іншу діяльність у межах права, суб'єкти виступають учасниками різноманітних правовідносин. Тому діяльність у межах права завжди підпорядкована правовідносинам і характеризує зміст діянь їх учасників.

Будь-які правовідносини, і соціально-страхові, зокрема, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності не є винятком, мають свій суб'єктний склад. Їх суб'єкти взаємопов'язані між собою юридичними правами й обов'язками, які прийнято називати суб'єктивними. Цей зв'язок, власне, і служить правовідносинами, в рамках якого праву однієї сторони відповідає обов'язок іншої, і навпаки. Учасники правовідносин стосовно один одного виступають як уповноважені й зобов'язані правом особи.

З урахуванням вищевказаного суб'єктами правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є правосуб'єктні за нормами права соціального забезпечення особи, які взаємодіючи між собою, реалізують суб'єктивні права й виконують юридичні обов'язки у вказаній соціально-страховій сфері. Указані правові відносини мають власну систему суб'єктів. Із правової позиції останню трактують як певну сукупність взаємопов'язаних елементів, що володіють певними ознаками, як-от: а) єдина правова основа створення й функціонування системи; б) порівнянний правовий статус окремих її елементів (у нашому випадку суб'єктів); в) правова регламентація різноманітних зв'язків між елементами; г) погоджені правила і звичаї ділового

обороту, на підставі яких функціонують елементи системи, й забезпечення певного рівня їх дотримання; д) правові наслідки виходу кожного окремого елемента з юридичних зв'язків, що створюють єдність системи в межах певних правовідносин [90, с. 74].

За ч. 1 ст. 6 Основ суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи, страхувальники і страховики. Саме цей підхід відтворено в Законах України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (п. 14 ч. 1 ст. 1) і «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (п. 2 ст. 1). В. В. Андріїв наполягає на тому, що запозичення цивільно-правової термінології законодавством про соціальне страхування є повністю правомірним, оскільки суть виникаючих правовідносин у всіх випадках полягає в розподілі ризиків між декількома учасниками цього процесу [61, с. 171]. Схвалює позицію законодавця й С. В. Жадан, який не відносить до кола суб'єктів соціального страхування ні наглядові ради, що контролюють діяльність цільових страхових фондів, ні органи державного нагляду у сфері соціального страхування, ні сторони соціального партнерства, які беруть участь у формуванні правління цих фондів і рад [91, с. 25].

Як бачимо, розглядуваний підхід є скоріше цивілістичним, аніж соціально забезпечувальним. При цьому не враховується, що дія Закону України «Про страхування» [92], який регулює відносини у сфері страхування і який спрямований на створення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та фізичних осіб, згідно з його преамбулою не поширюється на державне соціальне страхування. Цей законодавчий акт у ст. 1 трактує соціальне страхування як вид цивільно-правових відносин із захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними і юридичними особами страхових

платежів (страхових внесків, страхових премій) і доходів від розміщення фондів коштів. Уточнює цю дефініцію Т. В. Блащук, на переконання якої страхування – це комплекс економіко-правових заходів, спрямованих на охорону майнових інтересів громадян і юридичних осіб шляхом виплати особі страхових сум у разі настання непередбачуваних подій (страхових випадків), які, ймовірно, можуть потягти для неї матеріальні втрати, визначені договором страхування або чинним законодавством, за рахунок централізованих грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових внесків і доходів від розміщення коштів цих фондів [93, с. 105]. Не вноормовують відносини у сфері соціального забезпечення ні Цивільний [94], ні Господарський [95] кодекси України. Якщо першим регулюються особисті немайнові й майнові цивільні відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, то другий окреслює основні засади господарювання в Україні й регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації і здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Принципово інша позиція відбита у ст. 3 («Суб'єкти системи пенсійного забезпечення в Україні») Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за якою а) суб'єктами солідарної системи є: (а) застраховані особи, а в окремих визначених цим Законом випадках – члени їх сімей та інші особи, (б) страхувальники, (в) Пенсійний фонд, (г) уповноважений банк, (г) підприємства, установи й організації, що здійснюють виплату й доставку пенсій; б) суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є: (а) особи, від імені й на користь яких здійснюється накопичення й інвестування коштів, (б) підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення, (в) Накопичувальний фонд, (г) недержавні пенсійні фонди, (г) юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами, а також

управління їх пенсійними активами, (д) зберігач, (е) страхові організації, (є) інші суб'єкти, які можуть бути встановлені законами України.

Цей підхід, зазначимо, не є поодиноким. Так, за ст. 1 законопроекту «Про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування» (реєстраційний №2462а, текст від 30 липня 2015 р.) суб'єкти загальнообов'язкового соціального медичного страхування – це застраховані особи, страхувальники, страховики, медичні заклади, держава. Натомість законопроект «Про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування в Україні» (реєстраційний №4981, текст від 14 липня 2016 р.) розділяє суб'єктів загальнообов'язкового соціального медичного страхування і учасників загальнообов'язкового соціального медичного страхування. Згідно зі ст. 5 цього законопроекту першими є застраховані особи, страхувальники, страховики, заклади охорони здоров'я, Фонд гарантування загальнообов'язкового соціального медичного страхування, а до других належать уповноважений орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері загальнообов'язкового соціального медичного страхування, саморегульована організація страховиків, об'єднання страхувальників, об'єднання застрахованих осіб, об'єднання закладів охорони здоров'я. Трохи модифікує останню позицію законопроект «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні» (реєстраційний №4981-2, текст від 2 серпня 2016 р.) [96] за ст. 5 якого суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування є застраховані особи, страхувальники, страховик, заклади охорони здоров'я, Фонд загальнообов'язкового соціального медичного страхування, а учасниками – уповноважений орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в царині загальнообов'язкового соціального медичного страхування, об'єднання страхувальників, об'єднання застрахованих осіб, об'єднання закладів охорони здоров'я.

Таке доволі широке коло суб'єктів соціального страхування підтримує М. І. Боднарук, який виділяє такі їх групи: а) застраховані особи – фізичні особи, які, незважаючи на наявність або відсутність у них трудових правовідносин із роботодавцем, отримують соціальне забезпечення при

настанні страхових випадків; б) профспілка й комісія із соціального страхування, що створюється із застрахованих працівників; в) страхові фонди, які формують бюджети цих фондів, підтверджують страхові випадки, мають правове значення й виступають надавачами безпосереднього забезпечення; г) роботодавці, які отримують страхові внески з нарахованої заробітної плати осіб-працівників і є надавачами забезпечення останніх; д) суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою права на соціальне забезпечення за рахунок страхових фондів, до яких слід віднести заклади охорони здоров'я й лікарні; е) суб'єкти, які здійснюють охоронні функції із соціального забезпечення громадян у випадку порушення їх прав [97, с. 71-76].

Такий погляд на систему соціально-страхових суб'єктів повністю відповідає ст. 2 Основ, яка основне завдання відповідного законодавства вбачає у встановленні гарантій щодо захисту прав та інтересів громадян, які мають право на пенсію, а також на інші види соціального захисту, що включають право на їх забезпечення в разі хвороби, постійної або тимчасової втрати працездатності, безробіття з незалежних від них обставин, народження дитини, необхідності догляду за малолітньою дитиною або дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї, смерті громадянина або членів його сім'ї тощо.

Цивілістичний підхід до системи суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, зосереджуючись на фінансових та організаційних засадах цього виду страхування, поза увагою залишає найвищу соціальну цінність – людину, яка опинилась у складних життєвих обставинах і яка потребує соціального захисту. Соціальне страхування слід розглядати насамперед як гарантію права громадян на матеріальне забезпечення й отримання соціальних послуг у разі тимчасової втрати ними працездатності на засадах соціальної рівності й доступності незалежно від віку, статі, стану здоров'я за рахунок страхових коштів, а вже потім визначати фінансові й організаційні засади ефективного і всестороннього забезпечення реалізації цієї гарантії. При цьому має йтися не тільки про матеріальне забезпечення й

отримання соціальних послуг, а й про попередження виникнення складних життєвих обставин.

Вважаємо, що до суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності належать нижченаведені.

1. Первинний суб'єкт – застрахована особа. Саме на її користь і здійснюється соціальне страхування. Весь соціально-страховий механізм створено й функціонує з метою гарантування реалізації прав застрахованих осіб. Фактично це особа, інтерес якої служить об'єктом соціального страхування й без якої воно не має жодного сенсу. За ст. 18 Закону страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності й господарювання (у тому числі в іноземних дипломатичних і консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб), а також які обрані на виборні посади в органи державної влади, органи місцевого самоврядування та в інші органи. Законодавство про працю вважає громадян суб'єктами трудового права не з моменту виникнення у них елементарних навичок праці, а з появою здатності до праці як юридичної категорії, точніше, до систематичної трудової діяльності, регламентованої нормами права. За загальним правилом, повна трудова праводієздатність фізичної особи настає з досягнення 16-річного віку. Однак за ст. 188 КЗпП України за згодою одного із батьків або особи, яка його замінює, можуть як виняток прийматися на роботу особи, які досягли 15 років, а для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, яка не завдає шкоди здоров'ю й не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними 14-річного віку за згодою одного з батьків або особи, яка його замінює.

Згідно зі ст. 19 Закону право на матеріальне забезпечення за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані громадяни України, іноземці, особи без громадянства і члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

2. Основні суб'єкти – страхувальник, страховик, держава та її органи. Усі вони покликані гарантувати реалізацію прав застрахованої особи на матеріальне забезпечення й надання соціальних послуг у випадку тимчасової втрати нею працездатності.

Страхувальники – це суб'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування, основний обов'язок яких полягає у сплаті страхових внесків. До них належать роботодавці й застраховані особи. Останніх ми охарактеризували раніше, а ось роботодавець – це юридична особа (підприємство, установа чи організація) або фізична особа-підприємець, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб. Правосуб'єктність страхувальника виникає з моменту його реєстрації як платника єдиного консолідованого страхового внеску, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку й на регулярній основі з метою забезпечення захисту в передбачених законодавством випадках прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами соціального страхування. Платниками цього внеску є: (а) роботодавці, (б) фізичні особи-підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування, (в) особи, які провадять незалежну професійну діяльність – наукову, літературну, артистичну, художню, освітню, викладацьку, медичну і юридичну практику, в тому числі адвокатську й нотаріальну діяльність, а також особи, які провадять релігійну (місіонерську) та іншу подібну діяльність, отримують дохід від неї; (г) особи, які беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Питання взяття на облік, внесення змін до облікових даних і зняття з обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в територіальних органах Державної фіскальної служби України, надання контролюючим органам відомостей про зміну класу професійного ризику виробництва Фондом соціального страхування, а Пенсійному фонду України й фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування – даних про взяття на облік і зняття з нього платників цього внеску визначаються спеціальним Порядком обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженим Мінфіном України від 24 листопада 2014 р., №1162 [98]. Взяття на облік цих платників здійснюється контролюючим органом шляхом внесення відповідних відомостей до реєстру страхувальників, створення якого забезпечує облік платників єдиного внеску, а також їх взаємодію з Пенсійним фондом України й фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Створення фондів соціального страхування має певні особливості щодо їх організації й умов формування, а саме існують: (а) тристоронні відносини їх формування між працівниками, роботодавцями і державою; (б) принцип так званої обмеженої еквівалентності між внесками й виплатами відповідно до суспільно встановлених гарантій і матеріального становища застрахованих громадян; (в) сувора відповідність внесків і виплат вимогам законодавства; (г) неподаткова природа страхових внесків, зумовлена чіткою цільовою спрямованістю їх справляння й використання, а також зворотністю справляння, за якою ці кошти, на відміну від податкових платежів, будуть повернені застрахованим особам у виді страхових виплат; (д) обов'язковість сплати страхових внесків (для роботодавців і застрахованих осіб); (е) функціонування централізованих позабюджетних цільових фондів на принципах солідарності й соціального страхування; (є) окреслення межі покриття соціальних ризиків не тільки на базі актуарних розрахунків, а й шляхом державного регулювання рівня компенсації шкоди через соціальні стандарти виплат; (ж) обов'язкова підзвітність і підконтрольність фондів органам державної влади [99, с. 95, 96].

«Страховання на випадок хвороби здійснюється автономними установами, що перебувають під адміністративним і фінансовим контролем компетентного державного органу, який не має на меті отримання прибутку», – вказує ч. 1 ст. 6 Конвенції МОП №24 «Про страхування на випадок хвороби працівників промислових і торговельних підприємств та домашніх служників».

Страховиком за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є Фонд соціального страхування України – орган, який здійснює керівництво й управління цим видом страхування від нещасного випадку у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й медичним страхуванням і який провадить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами страхування й виконує інші функції згідно із затвердженим статутом.

Незважаючи на те, що чинне законодавство загальнообов'язкове соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності позначає як державне, ні в Основах, ні в КЗпП України, ні в Законі, ні в законодавчих актах і прийнятих відповідно до них інших нормативно-правових актах, держава як суб'єкта відповідних правовідносин не значиться й не розкривається її статус. Уся увага зосереджена навколо одного питання – державного нагляду у сфері соціального страхування. Ця ситуація є вважаємо неприпустимою, адже самоусунення держави та її органів з кола учасників соціально-страхових відносин неминуче призводить до послаблення організаційних і фінансових засад розглядуваного різновиду страхування і як наслідок – погіршення рівня гарантованості прав працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, охорони їх життя і здоров'я.

3. Похідні суб'єкти – члени сім'ї застрахованої особи, іноземці, особи без громадянства, юридичні чи фізичні особи, які здійснили поховання застрахованої особи, уповноважені державні органи, Громадська рада Фонду, комісія (уповноважений) із соціального страхування підприємства, установи,

організації та ін. Суть похідних суб'єктів полягає в тому, що їх здатність до правоволодіння в рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є вторинною стосовно правосуб'єктності його первинного й основних суб'єктів. Щодо застрахованої особи похідними суб'єктами є члени її сім'ї, іноземці, особи без громадянства, юридичні чи фізичні особи, які здійснили поховання застрахованої особи.

За ч. 3 ст. 27 Закону допомога на поховання надається в разі смерті застрахованої особи, а також членів сім'ї, які перебували на її утриманні: (а) дружини (чоловіка), (б) дітей, братів, сестер, онуків, які не досягли 18 років або старших цього віку, якщо вони стали інвалідами до 18 років (братів, сестер, онуків – за умови, що вони не мають працездатних батьків), а студентів та учнів середніх професійно-технічних і вищих навчальних закладів з денною формою навчання – до 23 років; (в) батька й матері; (г) діда й баби за прямою лінією спорідненості. Указана допомога на поховання надається застрахованій особі, члену її сім'ї або іншим юридичним чи фізичним особам, які здійснили поховання.

Згідно з ч. 3 ст. 31 цього ж Закону допомога на поховання застрахованої особи призначається на підставі свідоцтва про смерть, виданого центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації актів громадянського стану, виконавчим органом сільської, селищної чи міської (крім міст обласного значення) ради. За Правилами реєстрації актів цивільного стану в Україні, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р., №52/5 [100], реєстрація смерті провадиться в органах реєстрації актів цивільного стану за останнім місцем проживання померлого, за місцем настання смерті чи виявлення трупа або за місцем поховання. Після цього відділ реєстрації актів цивільного стану видає витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про смерть для отримання допомоги на поховання. У разі реєстрації смерті виконавчим органом сільської, селищної, міської (крім міст обласного значення) рад видається довідка для

отримання допомоги на поховання, в якій зазначаються: прізвище, ім'я, по батькові померлої особи; дата смерті; номер актового запису про смерть у відповідній книзі реєстрації актів цивільного стану; дата складання актового запису про смерть; найменування органу, що здійснив реєстрацію акта цивільного стану; місце смерті. Частина 3 ст. 30 Закону встановлює, що рішення про призначення допомоги на поховання приймається комісією (уповноваженим) із соціального страхування підприємства, установи чи організації.

4. Допоміжні (сервісні) суб'єкти – медичні заклади, лікуючі лікарі, санаторно-курортні заклади, протезно-ортопедичні підприємства та ін. Суть допоміжних суб'єктів полягає в тому, що їх здатність до правоволодіння спрямована на обслуговування функціонування первинного й основних суб'єктів як повноцінних учасників соціально-страхових відносин. Частиною 1 ст. 31 Закону закріплено, що підставою для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності є виданий у встановленому порядку листок непрацездатності. Порядок та умови його видачі, продовження й обліку, контролю за правильністю видачі встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за погодженням з Фондом. Згідно з п. 1.4 Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян [101] право видачі листків непрацездатності надається лікуючим лікарям (а) державних і комунальних закладів охорони здоров'я, (б) стаціонарів протезно-ортопедичних установ системи Міністерства праці та соціальної політики України, (в) туберкульозних санаторно-курортних закладів, (г) також фельдшерів у місцевостях, де немає лікаря, й на плаваючих суднах, (г) закладів охорони здоров'я незалежно від форми власності а також тим, які провадять господарську діяльність з медичної практики як фізичні особи-підприємці.

Згідно зі ст. 29 Закону для забезпечення відновлення свого здоров'я застраховані особи мають право на лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів після перенесених захворювань і травм за

рахунок коштів Фонду. Отримання ними, як і членами їх сімей санаторно-курортних послуг передбачає комплексне лікування, медичну реабілітацію та профілактику захворювань з максимальним використанням природних лікувальних ресурсів, фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури й забезпечення належних культурно-побутових умов на базі таких закладів, розташованих на територіях курортів державного й місцевого значення або в лікувально-оздоровчих місцевостях.

РОЗДІЛ 3
ОБ'ЄКТ, ЗМІСТ І ГЕНЕЗА ПРАВОВІДНОСИН
ІЗ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО
СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ
ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

3.1. Об'єкт і зміст правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

Усестороннє осмислення правових відносин вимагає зрозуміти, що саме є їх об'єктом. І це закономірно, адже соціальне призначення останніх полягає в тому, щоб задовольняти потреби їх суб'єктів. Отже, не можуть бути визнані об'єктами явища, не здатні бути предметом взаємодії суб'єктів правовідносин. Правовий інтерес до відповідного об'єкта визначає зміст і характер правочинів та інших правомірних дій учасників відносин.

На думку Халфіної Р.О., право завжди є елементом правовідносин і тому категорії «об'єкт права» і «об'єкт правовідносин» збігаються [102, с. 12]. Знаний учений-правознавець Г. Ф. Шершеневич ще на початку ХХ ст. такими об'єктами називав усе те, що може служити засобом задоволення інтересу. Засобами можуть бути речі, тобто предмети матеріального світу, й дії інших осіб, що полягають у передачі речі, в особистих послугах, в застосуванні своєї робочої сили [103, с. 94]. Таким чином, під об'єктами правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності слід розуміти все те, з приводу чого виникають і функціонують указані відносини, тобто все те, що є результатом діяльності їх суб'єктів.

С. Ф. Кечекьян наполягав, що не можуть розглядатися як об'єкти правовідносин явища навколишньої дійсності, над якими в силу їх фізичних властивостей фізична особа або інший суб'єкт не здатні установити панування,

тобто підкорити долю цього явища своїй волі [57, 150]. Це твердження гармонійно поєднується з 2-ма іншими критеріями відокремлення об'єкта відносини від інших об'єктів навколишньої дійсності, а саме: (а) об'єкт відносин має реально існувати незалежно від волі і свідомості суб'єкта і (б) він повинен перебувати у взаємодії із суб'єктом [104, с. 52].

П. М. Рабінович об'єкти правовідносин поділяє на 2 основні групи: (а) матеріальні (фізичний стан людини, фізичні дії суб'єкта уповноваженого й зобов'язаного, речі – засоби виробництва, предмети споживання, гроші тощо, стан природних об'єктів, явищ); і (б) нематеріальні (морально-психологічний стан людини, певні соціальні властивості й риси об'єднань, спільностей, духовні цінності) [105, с. 73].

До об'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності належать: (а) матеріальне забезпечення, що становить собою періодичну або одноразову грошову виплату, що має місце у формі допомоги за рахунок коштів Фонду соціального страхування України, з метою повної або часткової компенсації втрати застрахованою особою заробітної плати (доходу) в разі настання в неї одного з передбачених законодавством страхових випадків (тимчасової непрацездатності, вагітності й пологів, смерті); (б) соціальна послуга – комплекс заходів з відновлення здоров'я застрахованої особи після перенесених нею захворювань і травм, що здійснюються в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів за рахунок коштів цього Фонду.

Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується застрахованим особам залежно від страхового стажу в таких розмірах: а) 50 % середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж до 3-х років; б) 60 % – застрахованим особам, які мають страховий стаж від 3-х до 5-ти років; в) 70 % – застрахованим особам, які мають страховий стаж від 5-ти до 8-ми років; г) 100 % – застрахованим особам, які мають страховий стаж понад 8 років; д) 100 % – застрахованим особам, віднесеним до 1–4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; одному з батьків

або особі, яка їх замінює й доглядає за хворою дитиною віком до 14 років, яка потерпіла від Чорнобильської катастрофи; ветеранам війни й особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [106]; особам, віднесеним до жертв нацистських переслідувань відповідно до Закону України «Про жертви нацистських переслідувань» [107]; донорам, які мають право на пільгу, передбачену ст. 10 Закону України «Про донорство крові та її компонентів» [108].

При цьому, сума допомоги по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною або хворим членом сім'ї) в розрахунку на місяць не може перевищувати розміру максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, з якої сплачувалися страхові внески до Фонду.

Допомога по вагітності й пологах надається застрахованій особі в розмірі 100 % середньої заробітної плати (доходу), обчисленої в установленому КМУ порядку й не залежить від страхового стажу. Її сума в розрахунку на місяць не повинна перевищувати розміру максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, з якої сплачувалися страхові внески до Фонду, й не може бути меншою розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку.

Допомога на поховання застрахованої особи або особи, яка перебувала на її утриманні, надається в розмірі, що встановлюється правлінням Фонду, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Для забезпечення відновлення здоров'я застрахована особа має право на лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів після перенесених захворювань і травм за рахунок коштів Фонду.

Як бачимо, чинне національне законодавство єдиним критерієм, від якого залежить розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності, визнає страховий стаж особи, причому цей розмір не залежить від тривалості непрацездатності.

Звернімося далі до досвіду вирішення цього питання, приміром, у Республіці Беларусь. Частиною 1 ст. 11 Закону цієї Республіки «Про основи державного соціального страхування» від 31 січня 1995 р. [109] встановлено,

що умови, розміри й порядок призначення і здійснення виплат по державному соціальному страхуванню визначаються відповідно до законодавства, що регулює питання державного соціального страхування щодо відповідного страхового випадку. Порядок забезпечення допомогами з тимчасової непрацездатності (окрім допомог з тимчасової непрацездатності у зв'язку з нещасними випадками на виробництві і професійними захворюваннями), по вагітності й пологах регулюється спеціальним Положенням, затвердженим постановою Ради Міністрів Республіки Беларусь від 28 червня 2013 р., №569 [110]. Допомога по тимчасовій непрацездатності призначається в розмірі 80 % середньоденного заробітку особи за перші 12 календарних днів непрацездатності і в розмірі 100 % середньоденного заробітку за подальші календарні дні безперервної тимчасової непрацездатності.

Допомога призначається в розмірі 100 % середньоденного заробітку:

– інвалідам Великої Вітчизняної війни, інвалідам бойових дій на території інших держав, її учасникам, а також особам, указаним в ч. 2 ст. 12 і ч. 2 ст.13 Закону Республіки Беларусь «Про ветеранів»;

– громадянам, постраждалим від катастрофи на Чорнобильській АЕС, від інших радіаційних аварій, указаним у пунктах 1 і 3 ст. 13, у пунктах 1 статей 18 і 24–26 Закону Республіки Беларусь «Про соціальний захист громадян, постраждалих від катастрофи на Чорнобильській АЕС, інших радіаційних аварій»;

– донорам, які здали кров (чоловіки – не менше 4-х донацій, жінки – не менше 3-х донацій) та її компоненти (не менше 14 донацій) упродовж 12 місяців, передуючих дню настання тимчасової непрацездатності (незалежно від причини її настання);

– живим донорам на період тимчасової непрацездатності, що настала у зв'язку із забором у них органів та (або) тканин людини;

– особам, які здійснюють догляд за хворою дитиною віком до 14 років при наданні медичної допомоги в амбулаторних умовах і за хворою дитиною віком до 14 років (дитиною-інвалідом віком до 18 років) при наданні медичної

допомоги у стаціонарних умовах, за дитиною віком до 3-х років і дитиною-інвалідом віком до 18 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка фактично доглядає за дитиною, а також за дитиною-інвалідом віком до 18 років у разі її санаторно-курортного лікування чи медичної реабілітації.

За загальним правилом, розмір допомоги складає 70 % середньоденного заробітку.

Допомога призначається в розмірі 50 % від указаної вище допомоги у випадках: а) захворювання або травми, причиною якої стало споживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, токсичних або інших одурманюючих речовин. При цьому за перші 6 календарних днів тимчасової непрацездатності допомога не призначається; б) порушення встановленого лікарем режиму – з дня його порушення на строк, установлений комісією з призначення державних допомог сім'ям, що виховують дітей, і допомог з тимчасової непрацездатності; в) настання тимчасової непрацездатності в період прогулу без поважної причини.

Визнаючи, що кожна людина має певні права на соціальний захист і охорону здоров'я, а забезпечення належної їх реалізації є пріоритетним напрямком діяльності суспільства й держави, вважаємо, що піклування про здоров'я працівника є не тільки завданням держави й роботодавця, а і його власним обов'язком. Державна ж політика щодо призначення й виплати допомог по тимчасовій непрацездатності повинна мати ще й попереджувально-профілактичну спрямованість. З огляду на це пропонуємо доповнити ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» такими нормами: а) допомога по тимчасовій непрацездатності призначається в розмірі 80 % середньоденної заробітної плати (доходу) за перші 7 календарних днів непрацездатності і 100 % – за подальші календарні дні безперервної тимчасової непрацездатності; б) необхідно зняти обмеження щодо суми допомоги по тимчасовій непрацездатності розміром максимальної величини бази нарахування єдиного внеску для працівників, які внаслідок належного

підкування про власне здоров'я протягом 5-ти останніх років не зверталися за отриманням указаної допомоги.

Перш ніж визначитися зі змістом правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності наголосимо, що вони не є однорідними, а мають складну структуру. Ті з них, що формують комплексні соціально-страхові правовідносини, у багатьох випадках мають різну галузеву належність. Так, відносини з реалізації матеріального забезпечення й надання соціальних послуг застрахованим особам регулюються нормами права соціального забезпечення. Оскільки Фонд є самостійною юридичною особою, що бере участь у цивільному обороті й фінансує соціальну сферу (в тому числі й у рамках договірних відносин), виникають відносини, що регламентуються цивільним правом. У процесі діяльності Фонду й уповноважених державних органів мають місце й відносини управлінські, що впорядковуються адміністративно-правовими нормами (зокрема, виникаючі при притягненні до адміністративної відповідальності, відносини з прийняття фондами нормативних актів та ін.). До предмета фінансового права належать відносини, що мають місце при формуванні, розподілі й використанні фінансових ресурсів Фонду. Окремі соціально-страхові аспекти відносин між роботодавцем і працівником (приміром, повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування й реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу, ведення трудових книжок, переведення на легшу роботу тощо) входять до предмета трудового права.

Мав рацію С. С. Алексєєв, розрізняючи у правових відносинах матеріальний (тобто поведінку суб'єктів) і юридичний зміст – суб'єктивні юридичні права й обов'язки. З позиції правознавця, якщо розглядати правовідносини тільки як ідеологічну форму, в цьому разі їм властивий чисто юридичний зміст, що складається лише із суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; якщо ж вони розуміються як єдність фактичного (матеріального)

змісту і юридичної форми, то у правовідносинах поряд із суб'єктивними юридичними правами й обов'язками вирізняються суб'єкти права, його об'єкти й виокремлюється матеріальний зміст цих правовідносин [111, с. 276-300]. Між змістом юридичним і матеріальним існує нерозривний взаємозв'язок. Без чітко встановлених суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності реальна їх поведінка буде невизначеною, хоча й залишиться при цьому юридично значимою. Дії учасників набувають правової форми тільки у випадку, якщо вони опосередковані й відбуваються в межах прав та обов'язків, які передбачені соціально-страховою нормою і які при цьому мають відповідати моделі поведінки суб'єктів, закладеній указаною правовою нормою.

Суб'єктивне право становить собою забезпечену юридичними обов'язками інших осіб належну міру дозволеної поведінки уповноваженої особи з метою задоволення її інтересів. У його основі лежить комплекс можливостей, що надаються уповноваженій особі правовою нормою, а саме можливість: (а) вільного вибору варіанту власної поведінки (право на власні дії), (б) вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи (право на чужі дії), і (в) звернення до примусових засобів з метою реалізації вимоги, зверненої до боржника (право домагання)

Натомість юридичний обов'язок є мірою необхідної поведінки зобов'язаної особи, передбаченої правовою нормою і гарантованої державним примусом, що відповідає правомочності іншої особи і здійснюється в її інтересах. При цьому ця її поведінка може полягати у формі як здійснення позитивних дій (активний обов'язок), так і утримання від них (пасивний обов'язок).

Суб'єктивне право й відповідаючий йому юридичний обов'язок – це тісно взаємопов'язані необхідні елементи змісту правовідносин, що не можуть існувати окремо. За браком одного з них неможливо стверджувати про виникнення й функціонування правових відносин, оскільки «... немає

суб'єктивного права, не забезпеченого обов'язком, і немає обов'язку, якому не відповідало б право» [112, с. 343]. Реалізація права одним з учасників соціально-страхових правовідносин у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – це водночас виконання обов'язку іншим його учасником. Так, якщо застраховані особи і страхувальники мають право на безоплатне отримання роз'яснення з питань соціального страхування, то Фонд зобов'язаний безоплатно надати їм необхідні консультації.

Кожен із суб'єктів досліджуваних соціально-страхових правовідносин володіє правами, однак на нього покладені й обов'язки, тобто вони є взаємно уповноваженими й зобов'язаними один щодо другого. Так, у ст. 16 Закону визначаються права й обов'язки застрахованих осіб. До перших належать: а) безоплатне отримання інформації про порядок витрачання страхових коштів Фонду й роз'яснення з питань соціального страхування; б) отримання матеріального забезпечення й соціальних послуг у разі настання страхового випадку; в) оскарження дії страховика, страхувальника-роботодавця щодо надання матеріального забезпечення й соціальних послуг; г) судовий захист своїх прав. Застраховані особи зобов'язані: а) надавати страхувальникові, страховику достовірні документи, на підставі яких призначається матеріальне забезпечення й надаються соціальні послуги; б) своєчасно повідомляти страхувальника і страховика про обставини, що впливають на умови або зміни розміру матеріального забезпечення й соціальних послуг; в) дотримуватися режиму, визначеного лікарем на період тимчасової непрацездатності; г) виконувати інші вимоги, передбачені законодавством.

При цьому за незаконне одержання з вини застрахованої особи (підроблення, виправлення в документах, подання недостовірних відомостей тощо) матеріального забезпечення чи соціальних послуг за соціальним страхуванням вона несе юридичну відповідальність. Однак остання, з нашого погляду, не є елементом змісту правовідносин, адже правова відповідальність – не що інше, як «... примусово здійснюваний обов'язок, що спричиняється правопорушенням і реалізується в конкретних комунікативно-охоронних

правовідносинах, що становлять собою зазнання передбачених санкцією правової норми позбавлень особистого характеру, які накладаються правозастосовчим органом держави» [113, с. 234]. Отже, юридична відповідальність є правовим явищем, що реалізується в рамках правових відносин. Її правовідносини становлять собою владні відносини, виникаючі між державою і правопорушником.

3.2. Підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

Для розвитку будь-яких правовідносин прийняття закону чи підзаконного нормативного акта недостатньо; для цього обов'язково необхідна наявність певних юридичних фактів, які мають місце в реальному житті і які не створюються нормами права соціального забезпечення, а тільки визнаються фактами. Соціально-страхові правові відносини у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності хоча і є триваючими, однак мають свій початок і кінець. Крім того, вони можуть змінюватись у процесі свого існування.

Чинне законодавство в царині соціального забезпечення не містить спеціальної частини, розділу або глави, які були б присвячені юридичним фактам у цілому. Воно взагалі не оперує відповідними загальними поняттями, обмежуючись інколи використанням термінів, що позначають ці факти. Традиційно нормотворець іде шляхом простого переліку останніх, не розкриваючи при цьому їх загальних ознак і не наводячи їм тлумачення.

Соціально-страхове законодавство містить настанови щодо основних юридичних фактів чи їх комплексів. При цьому факти можуть групуватися: (а) за тематичними напрямками залежно від конкретного об'єкта нормативного впорядкування; (б) за принципом віддзеркалення особливостей правовідносин за участю специфічного суб'єктного складу; (в) у межах конкретних юридичних складів. Такий підхід не є випадковим і, на нашу думку, відображає

традиційну увагу законодавця саме до функціонального значення фактів, а не до їх поняття й сутності. Однак ефективність правового впорядкування соціально-страхових відносин залежить не тільки від стрункості й всеосяжності системи юридичних фактів, а й від принципів і способів їх установаження і кваліфікації. Правозастосовному органу для правильного вирішення питання належить кожного разу співвідносити конкретний випадок із загальноправовим поняттям юридичного факту, що дозволить йому відрізнити його від інших юридично значимих явищ і зрозуміти роль факту в установаженні правових наслідків [114, с. 18, 19]. Для цього він має оперувати необхідним теоретичним поняттям, а його належна дефініція сприятиме розумінню правової сутності кожного окремого юридичного факту відповідної галузі.

«Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, з якими норма права пов'язує виникнення, припинення або зміну правових відносин... Юридичні факти відіграють активну роль у правовій системі, вони поєднують норми права з реальними суспільними відносинами. З їх допомогою життєві обставини дістають юридичного значення й у такий спосіб впливають на соціальні процеси і явища, направляючи їх у необхідне русло», – вказується у підручнику «Загальна теорія держави і права» (за редакцією М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка й О. В. Петришина) [115, с. 345–347]. Поняття «юридичний факт» поєднує 2 аспекти: матеріальний – явище дійсності і правовий – шляхом припису норми права він породжує певні правові наслідки. При цьому матеріальну основу факту і його нормативну модель не можна ні протиставляти, ні ототожнювати. Остання – це юридичне відбиття реального явища, результат правового пізнання дійсності, продукт розумової діяльності. Адекватність віддзеркалення в ній життєвих обставин залежить від вирішення завдань, що досягається при цьому законодавцем, рівня розвитку юридичної техніки та інших чинників, хоча за змістом нормативна модель, як правило, й не співпадає з фрагментом відтворюваної реальної дійсності. І це закономірно, оскільки реальність різнопланова й не повинна відобразитися у праві в усіх його аспектах.

Загальноприйнятим є твердження, за яким юридичні факти не можуть існувати в неоформленому, незафіксованому виді, адже це ускладнює процес їх установлення й доведення. При цьому постає питання щодо законності настання правових наслідків та обґрунтованості подальших дій. Специфіка юридичних фактів у різних галузях права визначається предметом їх правового регулювання, оскільки тільки через призму останнього можна встановити особливості цих фактів. Є. О. Харитонов та О. І. Харитонова, оцінюючи їх специфіку залежно від того, до якої сфери вони належать, указують: як категорія загальної теорії права, вони мають свої особливості як підстави виникнення приватних або публічних правовідносин. Інакше кажучи, одні види юридичних фактів є більш характерними для права приватного, інші – для публічного. Розглядаючи різновиди юридичних фактів за вольовим критерієм як дії-обставини й події-обставини, дії, у свою чергу, поділяються на правомірні (дозволені або не заборонені нормами права) і неправомірні (правопорушення або делікти). Насамперед специфіка стосується правомірних дій, що поділяються на юридичні акти, юридичні вчинки і юридичні стани. Таким чином, аналіз підстав виникнення правовідносин (юридичних фактів) за наявності в них приватно- й публічно-правових властивостей дозволяє дійти висновку, що їх особливості залежать від того, чи є певні права такими, що належать до галузі приватного або публічного права. Ця обставина, на думку цих учених, повинна враховуватися як при вдосконаленні концепції правового регулювання, так і в процесі правотворчості й застосування норм права [116, с. 55–57].

Кожна з галузей права оперує власними, тільки їй притаманними юридичними фактами, яких, до речі, поза галузевою належністю не існує, вони всі передбачаються нормами конкретних правових царин.

Б. І. Сташків юридичні факти у праві соціального забезпечення трактує як конкретні життєві обставини (події, дії), з якими галузеві норми права пов'язують настання тих чи інших юридичних наслідків – виникнення, зміну чи припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення [117, с. 416]. З

урахуванням багаточисленності юридичних фактів актуальною постає їх класифікація, яка має значення як теоретичне (за її допомогою здійснюється вивчення правовідносин), так і практичне (вона відіграє важливу роль для нормотворців і правозастосовних органів). У першому випадку класифікація сприяє точному й неухильному відбору й закріпленню цих фактів у нормах права, у другому – допомагає зрозуміти їх специфіку, що є обов'язковою умовою для здійснення правозастосовної діяльності.

Класифікуючи юридичні факти, В. Б. Ісаков виділяє їх функції в науковому пізнанні, як-от: а) систематизуючи, за якої класифікація є засобом систематизації фактів, що створює передумови наукового аналізу; б) пояснювальну, що визначає місце юридичного факту серед однорідних явищ; в) евристичну, що полягає в постановці питань для дослідника; г) прогностичну, за якої класифікація є інструментом для фіксації змін і зрушень у системі юридичних фактів; д) практичну, що сприяє точному відбору і правильному закріпленню юридичних фактів у нормі права) [118, с. 28, 29].

Г.В. Кикоть, провівши системний аналіз наявних наукових підходів, юридичні факти поділяє в такий спосіб: (а) за юридичними наслідками – на правоутворюючі (зумовлюють виникнення правовідносин і появу прав та обов'язків), правозмінюючі (змінюють зміст правовідносин) і правоприпиняючі (зумовлюють припинення правовідносин); (б) за складом – на прості (є один факт – укладення договору, якого досить для настання юридичних наслідків) і складні (треба декілька фактів, приміром, для призначення пенсії: досягнення віку, наявність трудового стажу, рішення органів соціального забезпечення про її призначення); (в) за тривалістю в часі – на одноактні і тривалі; (г) стосовно волі суб'єкта правовідносин – на події (настання таких юридичних фактів, що не залежить від волі суб'єкта, як-то: стихійні лиха, що унеможливають виконання договірних зобов'язань, природна смерть людини, закінчення певного строку тощо) й діяння, які, у свою чергу, поділяються на дії (вольові акти поведінки людей, що мають свідомо вольовий характер) і бездіяльність (пасивна поведінка суб'єктів). Дії поділяються на правомірні (здійснюються без

порушенням правових норм) і неправомірні (здійснювані з порушенням останніх); бездіяльність (пасивна поведінка, що не має зовнішнього вираження) теж може бути як правомірною (дотримання заборон), так і неправомірною (невиконання обов'язку) [119, с. 12].

У рамках нашої дипломної роботи найбільший інтерес становить класифікація юридичних фактів за тривалістю їх дії. Факти дії одноактної – це обставини, що мають юридичне значення лише в одному конкретному випадку. Вони існують дуже короткий відрізок часу і зникають, але за своє коротке «життя» встигають породити правові наслідки (народження, смерть, каліцтво, подання заяви, прийняття рішення тощо). Натомість фактами-станами слід вважати юридичні факти, що характеризуються відносною стабільністю, тривалим періодом існування, властивістю неодноразово викликати настання правових наслідків.

Класифікацію станів за системою ознак особистості обстоює О. М. Костюков, виділяючи стани, що характеризують: (а) загальні фізіологічні ознаки особистості (стать, вік, здоров'я); (б) найзагальніші соціальні ознаки особистості (національність, громадянство, місце проживання); (в) сімейно-побутові відносини (шлюб, наявність дітей); (г) трудову діяльність і спосіб отримання доходів (робітник, службовець, студент, учень); (д) суспільно-політичну діяльність (обрання в органи влади або в органи місцевого самоврядування, присвоєння почесних звань); (е) ставлення до правопорядку (судимість) [120, с. 60].

Такий факт-стан, як застрахованність є підставою виникнення правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

«Страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб, а також

обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах», – вказується у ст. 18 Закону. Громадяни України, іноземці, особи без громадянства і члени їх сімей, які проживають в Україні, право на матеріальне забезпечення і соціальні послуги отримують тільки будучи застрахованими. Якщо ж вони цього статусу не мають, то, навіть знаходячись у складних життєвих обставинах (приміром, наявність хвороби), яких вони не в змозі самотійно подолати, для пом'якшення життєвих труднощів, підтримки соціального статусу й повноцінної життєдіяльності ці особи отримати не зможуть ні соціально-страхової допомоги, ні послуги, правда, можуть задовольнитися соціальним забезпеченням в іншій організаційно-правовій формі.

Як уже згадувалося, стан застрахованості для працівника виникає з моменту допуску його до роботи після укладення з ним трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням роботодавця, і повідомлення Державної фіскальної служби або її територіального органу про прийняття вказаної особи на роботу. Згідно з постановою КМУ за №413 від 17 червня 2015 р. [121] повідомлення подається одним з наведених способів: а) засобами електронного зв'язку з використанням електронного цифрового підпису відповідальних осіб; б) на паперових носіях разом з копією в електронній формі; в) на паперових носіях, якщо трудові договори укладено не більше ніж з 5-ма особами. Інформація, що міститься у повідомленні про прийняття працівника на роботу, вноситься до реєстру страхувальників і реєстру застрахованих осіб відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Відповідальність за фактичний допуск працівника до роботи без відповідного повідомлення Державної фіскальної служби для посадових осіб підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб-підприємців, які використовують найману працю, визначена в частинах 3 і 4 ст. 41 КУпАП [122] (штраф за це від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, при повторному випадку – від 1000 до 2000

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Статтею 36 КУпАП передбачено, що при вчиненні однією особою 2-х або більше адміністративних правопорушень адміністративне стягнення накладається за кожне правопорушення окремо.

За ч. 1 ст. 38 КУпАП адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через 2 місяці від дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніш як через 2 місяці від дня його виявлення, за винятком випадків, коли справи про адміністративні правопорушення відповідно до цього Кодексу підвідомчі суду (судді). Виходячи із викладеного вище підкреслимо, що фактичний допуск працівника до роботи без повідомлення Державної фіскальної служби (при тому, що особа продовжує працювати) є порушенням триваючим, а тому в такому випадку мають застосовуватися норми зазначеної вище статті. До речі, КУпАП не містить дефініції визначення поняття «триваюче правопорушення». Проте, як зазначено в листі Міністерства юстиції України від 2 серпня 2013 р., №6802-0-4-13/11 [123], у теорії адміністративного права триваючими визнаються правопорушення, які, почавшись із якоїсь протиправної дії або бездіяльності, вчиняються потім безперервно шляхом невиконання відповідного обов'язку. Початковим моментом такого діяння може бути як активна дія, так і бездіяльність, коли винний або не виконує покладеного на нього конкретного обов'язку, або виконує його не повністю чи неналежним чином. Тракткування категорії «триваюче правопорушення» містить лист Міністерства доходів і зборів України від 13 травня 2013 р., №1101/Н/99-99-15-04-01-14 [124], в якому зазначено, що триваючі правопорушення припиняються, якщо їх факт виявлено компетентним органом при проведенні перевірок, приміром, при виявленні таких проступків, як відсутність обліку доходів і витрат, для яких встановлено обов'язкову форму обліку; бухгалтерського обліку об'єктів оподаткування; ведення його з порушенням національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку; інші правопорушення, пов'язані з нарахуванням податків, тощо, встановити які можна лише шляхом документальної перевірки

на підставі первинних документів.

При цьому страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є для працівника обов'язковим. Принцип свободи праці, що знаходить свій прояв у тому, який кожен громадянин має вільний вибір між зайнятістю й незайнятістю, вибір форми зайнятості й організації праці, трудової функції, місця роботи й умов праці, на розглядувані суспільні відносини не поширюється. Страхові ризики за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності зумовлені складним комплексом об'єктивних соціально-економічних умов і практично не залежать від волі окремого індивіда. Причому ці ризики є не одиничними, а масовими. Унаслідок того, що вони пояснюються причинами загальносуспільного характеру, захищатися від них індивідуально в більшості випадків неможливо. Працівник безвідносно від власних мотивів не вправі при укладенні трудового договору, відмовитися від соціального страхування. По досягненні з роботодавцем такого роду угод варто пам'ятати про загальне правило, закріплене у ст. 9 КЗпП України, згідно з яким умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством про працю, є недійсними.

У момент звільнення працівника з роботи закінчується і його факт-стан «застрахованність», а значить, і припиняються правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Практичний інтерес викликає порядок нарахування й виплати за листком непрацездатності, якщо його надано підприємству після звільнення працівника з роботи, а також нарахування і сплати в такому випадку єдиного внеску. Згідно з ч. 2 ст. 31 Закону оплата перших 5-ти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, що не пов'язано з нещасним випадком на виробництві, здійснюється за рахунок коштів роботодавця. Працівникові, якого вже звільнено, треба подати листок непрацездатності, інакше підприємство не має підстав для нарахування й виплати лікарняних. У такому випадку оплату перших 5-ти днів тимчасової непрацездатності працівникові нараховують і

виплатять не в день звільнення, а пізніше. Допомогу з Фонду буде виплачено тільки після надходження на окремий рахунок суми коштів, зазначених у заяві-розрахунку. Підприємство після надходження коштів виплачує їх звільненому працівникові. З огляду на зазначене виплата нарахованих лікарняних після дати звільнення працівника не порушує вимог ст. 116 КЗпП. Виплатити їх підприємство зобов'язане в найближчий день виплати заробітної плати, а допомогу з Фонду – після надходження коштів на рахунок. Після звільнення працівника підприємство не несе обов'язку страхувальника, як і платника страхових внесків. Особам, яким після звільнення нараховано допомогу по тимчасовій непрацездатності, єдиний внесок на зазначені суми не нараховується.

Показовою є ситуація з виплатою допомоги по тимчасовій непрацездатності за період відсторонення працівника від роботи. За ст. 46 КЗпП України таке відсторонення власником або уповноваженим ним органом допускається в таких випадках, як-то: (а) поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; (б) відмова або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, навчання, інструктажу, перевірки знань з охорони праці й протипожежної охорони; (в) інші випадки, передбачені законодавством. О. М. Ярошенко цей процес трактує як тимчасове недопущення працівника до виконуваної роботи в установлених законодавством випадках зі збереженням місця роботи, але, як правило, без збереження заробітної плати. Учений доводить, що при цьому трудові правовідносини працівника не припиняються, а лише призупиняється виконання ним його трудових обов'язків [125-127]. Якщо працівника наказом керівника підприємства було відсторонено на якийсь період від роботи без нарахування заробітної плати, допомога по тимчасовій непрацездатності за цей час надаватися не буде.

За умовами страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності право на матеріальне забезпечення й соціальні послуги виникає з настанням страхового випадку і залежить від виду забезпечення й послуг, які бажає

отримати застрахована особа. Так, якщо йдеться про лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів, страховим випадком є перенесене захворювання або травма, якщо про допомогу на поховання – ним є смерть, про допомогу по вагітності й пологах – вагітність і пологи, допомогу по тимчасовій непрацездатності – тимчасова непрацездатність, необхідність догляду за хворою дитиною або хворим членом сім'ї, карантин тощо.

Звернімося далі до зарубіжного досвіду внормування правових страхових випадків. Приміром, за ст. 1 Закону Латвійської Республіки «Про страхування материнства і хвороби» від 6 листопада 1995 р. [128] страховий випадок – це випадок соціального ризику, пов'язаний із втратою або значним зниженням працездатності соціально застрахованої особи, якщо в результаті цього вона повністю або частково втрачає доходи, а також випадок, коли в особи виникають витрати у зв'язку зі смертю члена сім'ї або у зв'язку зі смертю застрахованої особи. Допомога по хворобі надається, якщо особа не в змозі працювати й таким чином втрачає доходи від найманої праці або якщо вона їх втрачає в результаті таких причин: а) втрата працездатності у зв'язку з хворобою або травмою; б) потреба в отриманні медичної допомоги лікарського або профілактичного характеру; в) необхідна ізоляція у зв'язку з карантином; г) лікування в санаторії або на курорті в період одужання після хвороби або травми, якщо згідно з медичним висновком воно потрібне для відновлення працездатності; д) догляд за хворою дитиною до 14-річного віку; е) протезування або ортопедична допомога у стаціонарі.

Згідно зі ст. 1 Закону Республіки Молдова «Про допомоги з тимчасової непрацездатності та інші допомоги соціального страхування» від 22 липня 2004 р. [129] страховими соціальними ризиками є хвороба, материнство, виховання дитини, смерть. У державній системі соціального страхування застраховані особи мають право на допомоги: (а) з тимчасової непрацездатності, зумовленої загальним захворюванням або нещасним випадком, не пов'язаним з роботою, (б) по попередженню захворювань (карантину), (в) для відновлення

працевдатності, (г) пов'язану з материнства, з вихованням дитини до досягнення нею 3-річного віку, (д) з догляду за хворою дитиною, (е) на поховання.

Таким чином, матеріальне забезпечення й надання соціальних послуг здійснюються за додаткової (окрім факту-стану «застрахованність») наявності таких юридичних фактів, як настання страхового випадку й рішення комісії (уповноваженого) із соціального страхування.

Якщо допомога по вагітності й пологах і на поховання від страхового страху особи не залежать, то на розмір допомоги по тимчасовій непрацевдатності вона впливає й має такий вигляд: а) 50 % середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж до 3-х років; б) 60 % – застрахованим, які мають страховий стаж від 3-х до 5-ти років; в) 70 % – застрахованим, які мають страховий стаж від 5-ти до 8-ми років; г) 100 % – застрахованим, які мають страховий стаж понад 8 років.

Як виняток допомога по тимчасовій непрацевдатності в розмірі 100 % виплачується: (а) застрахованим, віднесеним до 1–4 категорій осіб, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи; (б) одному з батьків або особі, яка їх замінює й доглядає хвору дитину віком до 14 років і яка потерпіла від Чорнобильської катастрофи; (в) ветеранам війни й особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; (г) особам, віднесеним до жертв нацистських переслідувань відповідно до Закону України «Про жертви нацистських переслідувань»; (д) донорам, які мають право на пільгу, передбачену ст. 10 Закону України «Про донорство крові та її компонентів». Для призначення допомоги у вказаному розмірі застраховані особи додають копії відповідних посвідчень або інші документи, що підтверджують право на пільгу.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі здійснено опрацювання правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності шляхом з'ясування їх юридичної природи, визначення місця в системі організаційно-правових форм соціального забезпечення осіб, які тимчасово втратили працездатність. У зв'язку із цим сформульовані певні висновки, пропозиції й рекомендації.

1. Система гарантій права людини на соціальний захист – це нормативно визначена, організаційно оформлена й забезпечена державою сукупність взаємопов'язаних умов, способів і засобів, що забезпечують якомога реальніше й повніше здійснення особою цього конституційного права у випадку настання юридично значимого соціального випадку.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування є основною матеріальною гарантією реалізації права громадян на соціальний захист у разі тимчасової втрати ними працездатності. Його головна суть і призначення зводяться до отримання застрахованою особою в разі настання страхового випадку від страховика матеріального забезпечення (допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності й пологах, на поховання) і соціальних послуг (оплати лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм) за рахунок страхувальника.

2. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – це гарантована державою система прав та обов'язків, що передбачає у випадках тимчасової непрацездатності, вагітності й пологів, смерті, перенесених захворювань і травм на умовах, у порядку й розмірах, установлених законодавством матеріальне забезпечення й надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду соціального страхування

України, що формуються шляхом сплати страхових внесків, а також з інших передбачених законом джерел.

З метою поліпшення правозастосовної практики й уникнення спірних ситуацій у розглядуваній сфері це визначення має бути закріплено законодавчо.

3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – це: (а) організаційно-правова форма соціального забезпечення осіб, які тимчасово втратили працездатність; (б) воно зумовлено тимчасовою непрацездатністю – обставиною, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть втратити засоби для свого існування і змушені отримувати матеріальне забезпечення й соціальні послуги; (в) становить систему прав та обов'язків у відповідній сфері; (г) при страхуванні реалізацію застрахованими особами своїх прав гарантує держава; (д) воно полягає у наданні матеріального забезпечення й соціальних послуг у випадках, порядку, в розмірах і на умовах, установлених законодавством; (е) зобов'язання щодо надання застрахованим особам матеріального забезпечення й соціальних послуг покладається на Фонд соціального страхування України.

4. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – це врегульована соціально-страховим законодавством система триваючих оплатних публічних відносин, яка супроводжує трудові і яка передбачає у випадках тимчасової непрацездатності, вагітності й пологів, смерті, перенесення захворювань і травм гарантоване державою надання страховиком застрахованій особі, а в окремих випадках – членам її сім'ї матеріальне забезпечення й соціальні послуги за рахунок коштів, що формуються страхувальниками шляхом сплати страхових внесків.

5. Суттєвими ознаками правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, що розкривають їх природу, є публічність, комплексність, оплатність, тривалість, супроводжуючий характер щодо трудових правовідносин.

б. Суб'єктами правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є правосуб'єктні за нормами права соціального забезпечення особи, які взаємодіючи між собою, реалізують суб'єктивні права й виконують юридичні обов'язки у вказаній соціально-страховій сфері. Головна відмінність між зазначеними суб'єктами правовідносин полягає у змісті їх прав та обов'язків, що визначає функцію, яку вони виконують у вказаній соціально-страховій царині. З урахуванням цього суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності слід систематизувати відповідним чином, а саме:

а) первинний суб'єкт – застрахована особа, на користь якої провадиться соціальне страхування. Увесь соціально-страховий механізм створений і функціонує, щоб гарантувати реалізацію прав застрахованих осіб. Фактично це особа, інтерес якої служить об'єктом соціального страхування, бо без неї останнє не має жодного сенсу;

б) основні суб'єкти – страхувальник, страховик, держава та її органи. Усі вони гарантують реалізацію прав застрахованої особи на матеріальне забезпечення й отримання нею соціальних послуг у випадку тимчасової втрати працездатності;

в) похідні суб'єкти – члени сім'ї застрахованої особи, іноземці, особи без громадянства, юридичні чи фізичні особи, які здійснили поховання застрахованої особи, уповноважені державні органи, Громадська рада Фонду соціального страхування України, комісія (уповноважений) із соціального страхування підприємства, установи чи організації та ін. Суть цих суб'єктів полягає в тому, що їх здатність до правоволодіння в рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є вторинною стосовно правосуб'єктності його первинного й основних суб'єктів;

г) допоміжні (сервісні) суб'єкти – медичні заклади, лікуючі лікарі, санаторно-курортні заклади, протезно-ортопедичні підприємства та ін. Суть

цих суб'єктів полягає в тому, що їх здатність до правоволодіння спрямована на обслуговування функціонування первинного й основних суб'єктів як повноцінних учасників соціально-страхових відносин.

7. Під об'єктами правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності слід розуміти все те, з приводу чого виникають і відбуваються вказані відносини, тобто все те, що є результатом діяльності їх суб'єктів. До об'єктів цих правовідносин належать: (а) матеріальне забезпечення, що становить собою періодичну або одноразову грошову виплату, яка має місце у формі допомоги за рахунок коштів Фонду соціального страхування України, з метою повної або часткової компенсації втрати застрахованою особою заробітної плати (доходу) в разі настання в неї одного з передбачених законодавством страхових випадків; (б) соціальна послуга, тобто комплекс заходів з відновлення здоров'я застрахованої особи після перенесених нею захворювань і травм, що здійснюються в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів за рахунок коштів цього Фонду.

8. Чинне національне законодавство єдиним критерієм від якого залежить розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності визнає страховий стаж особи, причому вказаний розмір не залежить від тривалості непрацездатності. Визнаючи, що кожна людина має відповідні права на соціальний захист і охорону здоров'я, а забезпечення їх належної реалізації є пріоритетним напрямком діяльності суспільства й держави, вважаємо, що піклування про здоров'я працівника є не тільки завданням держави й роботодавця, а і його власним обов'язком. Державна ж політика щодо призначення й виплати допомог по тимчасовій непрацездатності повинна мати ще й попереджувально-профілактичну спрямованість. З огляду на це пропонуємо доповнити ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» такими нормами: (а) допомога по тимчасовій непрацездатності призначається в розмірі 80 % середньоденної заробітної плати (доходу) за перші 7 календарних днів непрацездатності і 100 % – за подальші календарні дні безперервної

тимчасової непрацездатності; (б) необхідно зняти обмеження щодо суми допомоги по тимчасовій непрацездатності розміром максимальної величини бази нарахування єдиного внеску для працівників, які внаслідок належного піклування про власне здоров'я протягом 5-ти останніх років не зверталися за отриманням указаної допомоги.

9. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності не є однорідними, а мають складну структуру. Ті з них, що формують комплексні соціально-страхові правовідносини, у багатьох випадках мають різну галузеву належність. Так, відносини з реалізації матеріального забезпечення й надання соціальних послуг застрахованим особам регулюються нормами права соціального забезпечення. Оскільки Фонд соціального страхування України є самостійною юридичною особою, що бере участь у цивільному обороті й фінансує соціальну сферу (в тому числі й у рамках договірних відносин), виникають відносини, що впорядковуються цивільним правом. У процесі діяльності Фонду й уповноважених державних органів мають місце й відносини управлінські, що регламентуються адміністративно-правовими нормами (зокрема, виникаючі при притягненні до адміністративної відповідальності, відносини з прийняття фондами нормативних актів та ін.). До предмета фінансового права належать відносини, що мають місце при формуванні, розподілі й використанні фінансових ресурсів Фонду. Окремі соціально-страхові аспекти відносин між роботодавцем і працівником (наприклад, повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування й реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу, ведення трудових книжок, переведення на легшу роботу тощо) входять до предмета трудового права.

10. Підставою виникнення правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є факт-стан «застрахованність». Громадяни України, іноземці,

особи без громадянства і члени їх сімей, які проживають в Україні, право на матеріальне забезпечення й соціальні послуги отримують тільки будучи застрахованими. Якщо ж вони відповідного статусу не мають, то, навіть знаходячись у складних життєвих обставинах (приміром, та ж хвороба), яких вони не в змозі самотійно подолати, для пом'якшення життєвих труднощів, підтримки соціального статусу й повноцінної життєдіяльності ці особи отримати не зможуть ні соціально-страхової допомоги, ні послуг, але можуть задовольнитися соціальним забезпеченням в іншій організаційно-правовій формі.

Стан застрахованості для працівника виникає з моменту допуску його до роботи після укладення з ним трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням роботодавця, й повідомлення Державної фіскальної служби або її територіальних органів про прийняття вказаної особи на роботу. У момент її звільнення закінчується і її факт-стан «застрахованість», а значить, припиняються і правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Після звільнення працівника підприємство не несе обов'язку страхувальника, як і платника страхових внесків. Особам, яким після звільнення нараховано допомогу по тимчасовій непрацездатності, єдиний внесок на зазначені суми не нараховується.

Матеріальне забезпечення й надання соціальних послуг у рамках правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають місце за додаткової (окрім факту-стану «застрахованість») наявності таких юридичних фактів, як настання страхового випадку й рішення комісії (уповноваженого) із соціального страхування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мороз С. П. Ідея прав людини в політико-правовій думці України (ІХ – початок ХХ століття): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 230 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 01.06.2016 р. №2-рп/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. №48. Ст. 1724.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави: навч. посіб. 3-тє вид. допов. і випр. Київ: ІСДО, 1995. 172 с.
5. Бермічева О. В. Соціальна функція держави в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 200 с.
6. Баглай М. В., Габричидзе Б. Н. Конституционное право Российской Федерации: учеб. Москва: Инфра-М, 1996. 512 с.
7. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. №3.
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. №4.
9. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 р. №2148-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>.
10. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. №51.

11. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 р. №137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №43. Ст. 418.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. №32. Ст. 2371.
13. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. №475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №40. Ст. 263.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» (справа про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін) від 28.04.2009 р. №9-рп/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. №35. Ст. 1210.
15. Сенюта І. Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 217 с.
16. Рудик В. А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 184 с.
17. Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2008. 203 с.
18. Право соціального забезпечення в Україні: підручн. / О. М. Ярошенко та ін. 4-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2015. 458 с.
19. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 192 с.

20. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р. №16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. №23. Ст. 121.
21. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 р. №1105-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – №46-47. – Ст. 403.
22. Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальної державі: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 175 с.
23. Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2013. 427 с.
24. Теория государства и права: курс лекц. / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Москва: Юристъ, 1999. 672 с.
25. Сиренко В. Ф. Реальность прав советских граждан: монография. – Киев: Наук. думка, 1983. 139 с.
26. Гончарова К. В. Держава та її органи як суб'єкти трудового права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 211 с.
27. Деякі питання здійснення контролю за діяльністю Фонду соціального страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 р. №555. *Офіційний вісник України*. 2015. №64. Ст. 2123.
28. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. №877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. №29. Ст. 389.
29. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2015 р. №96. *Офіційний вісник України*. 2015. №21. Ст. 584.
30. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории): монография. Москва: Юрид. лит., 1976. 216 с.
31. Кучинский В. А. Личность, свобода, право: монография. Москва: Наука, 1978. 285 с.

32. Рунова Н. О. Правове регулювання соціального обслуговування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2011. 182 с.
33. Гончаров В. О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 199 с.
34. Гончаров В. О., Прилипко С. М., Шумна Л. П., Ярошенко О. М. Правове регулювання соціального обслуговування населення в сучасних умовах: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: Юрайт, 2012. 312 с.
35. Риндюк В. І. Законодавча техніка: поняття, форми, види, реалізація в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 194 с.
36. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28.12.2014 р. №77-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №11. Ст. 75.
37. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України від 18.01.2001 р. №2240-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №14. Ст. 71.
38. Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 28.12.2007 р. №107-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. №5-6, №7-8. Ст. 78.
39. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення сторін колективних переговорів: Закон України від 16.10.2012 р. №5458-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №47. Ст. 659.
40. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. №2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №2-3. Ст. 11.
41. Проект Закону про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування в Україні: від 14.07.2016 р. №4981. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59745

42. Проект Закону про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування: від 18.07.2016 р. №4981-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59811

43. Єфремова Г. В. Допомоги і виплати по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності: дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2012. 177 с.

44. Шаварина М. П. Проблеми та шляхи вдосконалення соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Економіка*. Острог, 2013. Вип. 23. С. 252–256.

45. Шумна Л. П. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення: дис. ... д-ра юрид. наук. Чернігів, 2014. 455 с.

46. Пурей М. М. Право на працю в Україні в умовах ринкової економіки: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 173 с.

47. Вегера В. М. Встановлення розміру мінімальної заробітної плати як спосіб державного регулювання оплати праці в Україні: монографія. Харків: Право, 2015. 168 с.

48. Трудове право України: Академічний курс: підручник / за ред. Н. М. Хуторян. Київ: А.С.К., 2004. 680 с.

49. Павловський М. А. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст: монографія. Київ: Техніка, 1999. 336 с.

50. Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 198 с.

51. Дзера Ю. М. Держава як учасник цивільних правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 223 с.

52. Эбзеев Б. С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности: монографія. Москва: НОРМА, 2011. 384 с.

53. Гончарова К. В., Івчук Ю. Ю., Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Держава та її органи як суб'єкти трудового права: теоретико-прикладний нарис: монографія. Харків: Право, 2014. 288 с.
54. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. №1160-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №9. Ст. 79.
55. Божко Д. В. Поняття і природа правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2017. Вип. 25. С. 73–76
56. Синчук С. М., Бурак В. Я. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2003. 306 с.
57. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе: монография / отв. ред. М. С. Строгович. Москва: Изд-во АН СССР, 1958. 187 с.
58. Алексеев С. С. Общая теория права: учебник: в 2-х т. Москва: Юрид. лит. 1982. Т. II. 360 с.
59. Явич Л. С. Право и общественные отношения: монография. Москва: Юрид. лит., 1971. 152 с.
60. Боднарук М. І. Правове регулювання соціального страхування в Україні: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 472 с.
61. Андрійв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2011. 197 с.
62. Андрійв В. В., Москаленко О. В., Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект: монографія. Харків: ФІНН, 2011. 280 с.
63. Батыгин К. С. Правовые проблемы социального страхования в СССР: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1975. 429 с.
64. Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 19 с.

65. Лушникова М. В. Государство, работодатели и работники: история, теория и практика правового механизма социального партнерства (сравнительно-правовое исследование): монография. Ярославль: Подати, 1997. 224 с.
66. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / за заг. ред. Т. А. Занфірової, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенка. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: ФІНН, 2012. 640 с.
67. Федорова М. Ю. Понятие и виды правоотношений по социальному страхованию. *Вестник Омского университета. Право*. Омск, 2004. №1. С. 85–90.
68. Дмитрик О. О. Зміст та класифікація фінансових правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 187 с.
69. Общая теория государства и права: Академический курс: в 2-х т. / отв. ред. М. Н. Марченко. Москва: Зерцало, 1995. Т. 2: Теория права. 622 с.
70. Гончарук О. В. Дихотомія права: право публічне та право приватне: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 205 с.
71. Харитоновна О. І. Поняття і ознаки публічних правовідносин. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2002. №1 (28). С. 36–46.
72. Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці від 18.06.1998 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_260
73. Устав Международной организации труда от 28.06.1919 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_154
74. Декларация относительно целей и задач Международной организации труда от 10.05.1944 г. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_328
75. Об общих принципах страхования по болезни: Рекомендация Международной организации труда от 15.06.1927 г. №29. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_183
76. Про страхування на випадок хвороби працівників промислових і торговельних підприємств та домашніх служників: Конвенція Міжнародної

організації праці від 15.06.1927 р. №24 // *Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці*: в 2-х т. Женева: Міжнар. бюро праці, 1999. Т. I (1919–1964). С. 96–99.

77. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР: учебник. 2-е изд. Москва: Юрид. лит., 1987. 352 с.

78. Советское право социального обеспечения: учеб. пособ. / А. Н. Егоров и др. / под ред. А. Д. Зайкина. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1982. 264 с.

79. Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР: монография. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1986. 176 с.

80. Социальная справедливость в социальном обеспечении: теория и практика (обзор). *Трудовое право и право социального обеспечения на путях перестройки* / ред. кол.: Р. И. Иванова и др. Москва: ИНИОН, 1989. С. 113–129.

81. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29.05.2002 р. №10-рп/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. №23. Ст. 1132.

82. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 04.03.2004 р. №5-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. №11. Ст. 674.

83. Про внесення змін до деяких законів України щодо соціального захисту інвалідів: Закон України від 03.05.2007 р., №1000-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. №33. Ст. 441.

84. Процевский А. И. Метод правового регулирования трудовых отношений: монография. Москва: Юрид. лит., 1972. 288 с.
85. Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право України: підручник. Харків: ФІНН, 2012. 800 с.
86. О трудовом правоотношении: Рекомендация Международной организации труда от 31.05.2006 р. №198. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_529
87. Кульчицька О. І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2007. 188 с.
88. Костюк В. Л. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Право. Острог. 2015. №2(12). С. 1–14. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kvlotv.pdf>
89. Слюсар А. М. Суб'єкти трудового права України: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 407 с.
90. Bozhko D. V. To the issue on legal status of subject of legal relations on compulsory state social insurance in case of temporary disability . *Visegrad journal on human rights*. 2017. №1. p. 73–77.
91. Жадан С. В. Організаційно-правові засади управління державним соціальним страхуванням: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 182 с.
92. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. №85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №18. Ст. 78.
93. Блащук Т. В. Цивільно-правове регулювання особистого страхування: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 255 с.
94. Цивільний кодекс України: затв. Законом України від 16.01.2003 р. №435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – №40-44. – Ст. 356.
95. Господарський кодекс України: затв. Законом України від 16.01.2003 р., №436-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №18, №19-20, №21-22. Ст. 144.

96. Проект Закону про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні: від 02.08.2016 р. №4981-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59862

97. Боднарук М.І. Суб'єкти правовідносин у сфері державного соціального страхування. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. №5. С. 71–76.

98. Про затвердження Порядку обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та Положення про реєстр страхувальників: наказ М-ва фінансів України від 24.11.2014 р. №1162. *Офіційний вісник України*. 2014. №99. Ст. 2937.

99. Божко Д.В. Система суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. №1. С. 94–97.

100. Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні: наказ М-ва юстиції України від 18.10.2000 р. №52/5. *Офіційний вісник України*. 2000. №42. Ст. 1803.

101. Про затвердження Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян: наказ М-ва юстиції України від 13.11.2001 р. №455. *Офіційний вісник України*. 2001. №49. Ст. 2216.

102. Халфина Р. О. *Общее учение о правоотношении: монография*. Москва: Юрид. лит., 1974. 351 с.

103. Шершеневич Г. Ф. *Учебник русского гражданского права*. Москва: Спарк, 1995. 556 с.

104. Божко Д. В. Об'єкт правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. №2. С. 51–54.

105. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. вид. 6-те*. Харків: Консум, 2002. 160 с.

106. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. №3551-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №45. Ст. 425.

107. Про жертви нацистських переслідувань: Закон України від 23.03.2000 р. №1584-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №24. Ст. 182.

108. Про донорство крові та її компонентів: Закон України від 23.06.1995 р. №239/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №23. Ст. 183.

109. Об основах государственного социального страхования: Закон Республики Беларусь от 31.01.1995 г. №3563-ХІІ. *Ведомасці Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь*. 1995. №14. Ст. 138.

110. О мерах по реализации Закона Республики Беларусь «О государственных пособиях семьям, воспитывающим детей»: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 28.06.2013 г. №569. *Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь* от 10.07.2013 г. 5/37507.

111. Алексеев С. С. Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права: курс лекц. в 2-х т. / науч. ред. Р. К. Русинов; отв. за вып. В. М. Семенов. Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1972. Т. 1. 396 с.

112. Теория государства и права: учебник / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. Москва: ИНФРА*М – НОРМА, 1997. 570 с.

113. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексты коммуникативного подхода: курс лекц. Санкт-Петербург: Изд. дом СПб. гос. ун-та, 2004. 863 с.

114. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. В.Цвіка, В. Д.Ткаченка, О.В.Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.

115. Харитонов Є., Харитонova О. Юридичні факти як категорія приватного та публічного права. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали ІХ регіон. наук.-практ. конф. (Львів, 13-14 лют. 2003 р.). Львів: Юрид. факультет Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. С. 55–57.

116. Солодовник Л. В. Юридичні факти у трудовому праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 199 с.
117. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навч. посіб. Чернігів: ПАТ ПВК «Десна», 2016. 692 с.
118. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве: монография. Москва: Юрид. лит., 1984. 144 с.
119. Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 17 с.
120. Костюков А. Н. Юридические факты в муниципальном праве. *Журнал российского права*. 2003. №4. С. 53–61.
121. Про порядок повідомлення Державній фіскальній службі та її територіальним органам про прийняття працівника на роботу: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. №413. *Офіційний вісник України*. 2015. №50. Ст. 1612.
122. Кодекс України про адміністративні правопорушення: затв. Законом УРСР від 07.12.1984 р. №8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. №51 (Додаток). Ст. 1122.
123. Щодо надання роз'яснення положень Кодексу України про адміністративні правопорушення: лист М-ва юстиції України від 02.08.2013 р. №6802-0-4-13/11. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v6802323-13>
124. Щодо порядку застосування адміністративного стягнення: лист М-ва доходів і зборів України від 13.05.2013 р. №1101/Н/99-99-15-04-01-14. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MDS00160.html
125. Ярошенко О. М. Випадки відсторонення працівника від роботи. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. Луганськ. 2010. №16. С. 31–40.
126. Ярошенко О. М. Основні ознаки відсторонення працівника від роботи: на прикладі відмінностей від суміжних правових явищ. *Публічне право*. Київ. 2013. №1(9). С. 192–199.
127. Ярошенко О. М. Відмінності відсторонення працівника від роботи від суміжних правових явищ. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення*

сталого розвитку державності та права: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 30 листоп. 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. Т. 1 С. 583–585.

128. О страховании материнства и болезни: Закон Латвийской Республики от 06.11.1995 г. URL: http://www.pravo.lv/likumi/63_zosm.html

129. О пособиях по временной нетрудоспособности и других пособиях социального страхования: Закон Республики Молдова от 22.07.2004 г. №289-XV. *Официальный монитор Респ. Молдова*. 2004. №168-170. Ст. 773.